

M. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Ref.}
535
Ser.

Title: *Kus a-Labaf al-Khyar*

535

535

कुशलवोपाख्यान from जैमिनि's भारत.

: Kuṣhalavopākhyāna from		Title
:	: Jaimini's Bhārata	Author
:	:	Editor
:	: Feb 1974	Year, Vols.
:	:	Publisher
535 :	:	Remarks

१८२१
७

१८२१

कुशलवापारव्यानम्

५

१८२१

कुशलम्

१

जैमिनिरुवाच संश्रामस्त्वमवदाज्जनवाहनापार्थयो यथाकुशस्यरामस्यवाजिमेधेययेधते जनमेजयउवा
च कथंरामः कुशपुत्रमहनच्छरेदृष्टिभिः कथंरतेनपुत्रेणहतीरामोणजिरे रामोनेवेत्तितंमृनुंयथाचद्विस्त
राद्वद वित्रमुक्तंमहाभागयेदामकुशयोर्भरं यथारामस्यपुत्रस्यवाजिमेधेययेधते वक्तुमहस्यशेषेणश्रो
तुंकोतुहलंहिमे जैमिनिरुवाच शृणुराजन्महाभागरामस्यचरितंमहत विस्तरणयथापूर्ववदतस्तानिश्राम
य रामस्तरावेणहत्वाकुभकणमिहाबलं तथान्यान्राक्षसान्धारान्मेघनादमुखादूर्णे सीतामग्निमुद्धृत्वा
हामादायस्वपुरीययौ विभीषणेनवीरेणलक्ष्मणेनमहात्मना तथाहन्मत्प्रमुखेवानरेःपरिवारितः अयोध्यां
प्राविवेशाथवसिष्ठप्रमुखवादिजाः पठन्तोमंगलंस्तुतैःरामसंमुखमाययुः वसिष्ठप्रमुखवानदृष्ट्वाततोदाशरथी
रथात् अवातरत्तदारामानमश्वकैसतान्मुनीन् पञ्चाञ्चलक्ष्मणःसीतानमस्कारप्रचक्रतुः तैस्तयातेनयु

१

कोसोरामोराजीवलोचनः कैकेयीचक्रामित्रांचभरतंलक्ष्मणस्तथा शत्रुघ्नंचपुरस्कृत्यववंदेरघुवंशजः कोसल्यां
जननीपञ्चान्नमस्कृतुमियायसः ऊटिलामललितंगौरामदर्शनलालसां भर्तुःकुशपरीतिंगोहृषितांसरामद
र्शनात् दृष्ट्वापद्मपलाशाक्षरामंहर्षसमन्विता परिरभ्यचिरंतस्थोनिर्धनीधममागतं स्नापयंतीदृग्गोभिः
स्नेहेनमहतासुते विशेषेणजटावंतंचिरंस्नानचिवर्जितं ततोरामकराग्रेणपस्पर्शजितनीतदा राक्षसास्त्रैःक्ष
तंदृष्ट्वाप्रोवाचवचनंशुभं वसिष्ठप्रमुखारामंब्रुवन्तिकिमिद्वचः अछेद्योयमभेद्योयमकेद्योयंस्ततस्तत्र तदि
दानीदृथामन्येवाणेभिन्नोसिराघव अथवा शिवभक्तत्वामाहुः केषिन्मुनीश्वराः तस्मादित्तत्त्वयास्थानवाणा
नामितिमेमतिः स्पृष्ट्वातदंगंकोसल्यामुक्तादुरवंसुदारुणं ततोरामोमहाबाहुर्जननीशिरसाचतां नमस्कृ
त्यतथावधूतपत्रच्छ कुशलस्वकान् हृषितोभ्रातृभिः सवैरयोध्यायामुवाससः पालयन्पृथिवीसर्वसिरोल
बनकान्ना प्रजाःसुखमवर्ततविप्रावेदपरायणाः आतृप्तश्चपयःपीत्वावसाहर्षेणरेमिरे गोपालाडुडु
स्तत्रघटोभीर्गाः शुभास्तथा फलंतिसततंदृक्षालताःपुष्पंतिसर्वदा औषध्यःफलवत्यस्ताकालोदारिद्र्यना

२ शनः शरदृतदमासाद्ययज्ञान्कुर्वतियाज्ञिकाः यूपस्तंभाः समंताश्चपताकैरुपशोभिताः एवंगमायधु
 पितः पृथिव्यां विभिन्नैर्वाताभिरग्निकल्पैः रराजराजीवपलाशनेत्रो गुणैस्त्रिमिसत्त्वजैस्सुमामिः २६ इ
 ति जैमिन्यान्वमेधिकेपर्वणि कुशलवोपारव्याने प्रथमोऽध्यायः जैमिनिरुवाच दशवर्षसहस्राणि राज्ञ्यं च
 केसराधुवः प्रजानलेभेसीतायां पालयन् पूर्वजस्थितिं ततः काले न्मरुतासीतागर्भमधत्तसा नक्षत्रेवेष्ट
 वेतुयेपादतद्देवताभिधे चरेल्लगेन प्रवृत्ते च मातुर्देशांतरपदे ततः सचतुरो मासान् रेमेपत्यासराधुवः कस्मि
 श्रद्वात्रिसमये रामः स्वप्नददर्शितः सीतां भागीरथीतीरे विलपंती मनाथ्य च त् लक्ष्मणेन पारित्यक्तामित्यह
 विस्मयो महान् रामः कृताक्रिः प्रातर्वासिष्ठमिदमब्रवीत् पुण्येतिथौ च पंचम्यां रावोपुंसवनं क्रिया कर्तव्या २
 शुक्रपक्षे तु कृष्णपक्षे न शोभना तावद्राममहाबाहो कर्तव्या विप्रतपेण मुनेस्तद्वचनं श्रुत्वा रामो लक्ष्मणमब्र
 वीत् सीतापुंसवनं प्रातः पंचम्यां तद्भविष्यति तावत्त्वंगद्वयं जनकं च समानय विश्वामित्रमुनिं श्रेष्ठं सपि
 मिः परिवारितं लक्ष्मणोऽपि नमस्कृत्य राममुत्तस्तोययौ ततो रामो महाबाहुः शिल्पिभिर्मंडपं शुभं अकार

यन्निगव्यतिमितं मायामयं शुभं तस्मिन्वसिष्ठो रुचिरं स्फंडिलं पर्यकं यद्यत् औदुंबरफलानां च स्रजंतत्र च का
 रुभसरलं विष्णुशुभ्रं च तथा सूत्रेण वेष्टितं पीठमौदुंबरतंत्रचतुरस्रसुवर्तुलं समकल्पय देतानि क्रियागणिमुनी
 श्वरः तावत्सदक्ष्मणस्तृणं विश्वामित्रमृषिं तप ऊनकं च समाहूय रामं न च वेदमब्रवीत् आगतो जनको रामवि
 श्वामित्रो नमस्तपोः अध्यादिक्रियया भ्रातः पूजयैतौ समागतौ रामस्तद्वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रमृषिं तप नमस्का
 राध्यदानेन पूजयामास तोतदा ततः प्राप्ते मुहूर्ते च वसिष्ठोऽप्याहरद्वयः रामत्वं सीतया साधु कुरुस्नानादिका क्रिया
 मंडपं त्वं समायाहि मातृभ्रातृसमन्वितः अथ दाशरथीरामः स्तस्नातः सीतया सह आगतौ मंडपादिव्यज्राक्षणे
 समलंकृत वेदविद्धिः समाचारैः सपिभिः कर्मकोविदैः ततो वसिष्ठो रामं तंचतुष्के संन्यवदशयत् वरुहामतथा पूर्वतिला
 व्याकृतिभिः क्रमात् वेकं ब्रह्मात्मजः सर्वसंलिलेनाभिषेचनं सीतायामूर्धजेष्वेव स्तत्र वेष्टं समाक्षिपत् किं कुत्रय
 मितामालायज्ञागफलसंभवा वसिष्ठेन समाक्षिता विभ्रती जानकी तद्वा ब्रह्मगोलकसघातविभ्रती वरराजसा
 वीणा प्रवीणो भरतो वादय जानकीमभि सुशिक्षापयितुं गीतं गमस्येव बभौ विभुः एव कृतस्वस्त्ययनोरघुद

कुशलवो होमुनीश्वरान्नायस शर्करादिभिः संतर्प्य वस्त्राणि सुवर्णभूषणं ददौ तथा गोश्वगजानां द्विजैश्च ॥ इत्या
 श्वमेधिके पर्वणि कुशलवो पारव्याने द्वितीयो ध्यायः ॥ ॥ २ ॥ जेमिनिरुवाच ॥ जनक नापिरामाय दत्तं राज्य
 मकंदकं ॥ विश्वामित्रं पुरस्कृत्य स्वनिवासमथाययो ॥ अयोध्यायां दाशरथीरे मे लक्ष्म्या च संतिया ॥ एकदारा
 त्रिसमये रामः सीतामुवाच ह ॥ वदो हृदस्तावको भद्र के शुवस्तु शुभे वद ॥ सीता तद्वचनं श्रुत्वा भित्तोर मिदमब्र
 वीत् ॥ तव प्रसादान्ने सर्वे कामाः पूर्णाः संदानघ ॥ परं भागीरथी तीरं गंतुमिच्छामि राघव ॥ सपिपत्य श्रुत
 वासेन नृप योजित वाससः ॥ जहासरामः किमिति न तस्मावनवासतः ॥ सीते त्वंदं डकारण्येन ववर्षाणि
 पंचव ॥ अथ वा दोहदस्ते यं प्रथमो निष्फलः कथं ॥ घातर्भागीरथी तीरे गमनं ते स्फुजानकि ॥ इति तस्येति श्रुत्य
 सुधापसुखं प्रभुः ॥ निशीथे च व्यतीते तु चाराः पुरचरानि दिशि ॥ रामं रहुः समानीय वाक्यमूचुः पृथक् पृथक् ॥ तव
 कीर्तिः प्रतापश्च वर्ण्यते सर्वतो जनेः ॥ रामोऽप्युत्तरि वृत्तं जनानां कीदृशी स्थितिः ॥ मम वा मम भार्या या भ्रातृ
 णां दुष्कृतं किल ॥ तत्सत्यं वद चारत्नमाभीतिं न हि दंजतः ॥ चारेणारघुना थंतु प्रत्युवाच ह सन्निव ॥ राम त्वदंशनादेव ३
 दुष्कृतं भस्मसाद्भवेत् ॥ तथापि दुष्कृतं मन्ये विपरीतं रघुह ॥ वयं स्त्रानानि बभामो पापानि चर घ्नतम ॥ त्वां दृष्ट्वा

सर्वपापभ्यो मोक्षामोरघुनंदन ॥ तथापि लोको दुर्वारः किं विदुष्टं ब्रुवत्यसौ ॥ निशीथे भ्रमता राजन् दृष्टं विव्रतरं म
 या ॥ कस्यचिद्रजकस्यास्यां पुण्यां भार्या त्यगाद्गृहं ॥ पितृवै रमसमासाद्य तस्मै दिनचतुष्टयं ॥ रजकारजकश्चि
 तामगम किं मया कृतं ॥ स्मृत्या गमविरुद्धो हि कन्यावासः स्ववेशमनि ॥ तस्माद्दुहितरं चेमां नयिष्ये भर्तुमंदि
 रं ॥ यद्यं वरस्तं कलुषं शोधयामः स्वकेः करैः ॥ तथा स्थितायां कन्यायां गृहे यत्नो न शोध्यते ॥ इत्युक्त्वा भ्रातृभि
 सर्वैरजकः परिवेषितः ॥ जामातरं समासाद्य तस्मै कन्यां समर्पयत् ॥ ततः कुदोऽब्रवीद्वाक्यं सै किंणी परि
 लेलिहन् ॥ जामाता हस्तमुद्यम्य रामो ह मिति ते मतिः ॥ राक्षसानां गृहे सीतां वसंती मा जहारयुः ॥ एतावदेव
 रघुनंदन सो ब्रवीच्च वाक्यं पुनश्च रजको ब्रुवते स्म कोपात् ॥ राक्षसमर्थपदवीमधितिष्ठता तद्रामेण यत्कृतम
 हं न तथा करोमि ॥ ततो मया वाक्यमिदं विचिंत्य सत्यं वदत्येष कुतो हिरामः ॥ गंतो तट द्वीपनिर्वातयुपः सधर्मयु
 क्तो पितृव्यो वाक्यकृता ॥ जतो दशास्यस्य मरीचिहंता सराघवः केन समो हिलोके ॥ अंबरे शुनिषण्णा यं म
 लिनश्च सर्वदा ॥ मूढो न वेत्ति तं रामं गुणितं रजकोद्ययं ॥ मनसा विंतयित्वेदं रामत्वा महमभ्यागां ॥ इतं
 तं विससर्ज श्रुतिं तामासा सार्थिवः ॥ शुद्धापि जानकीव न्हो लोके स्मिन्परिगर्हते ॥ तस्मात्संजयं नो वेत्ति

चिरं ध्यौ स राघवः ॥ कथंतां मृगशावासीसीतां पप्रानिभाननां ॥ रजती श्रोत्रियो मुरव्यामाचारस्येव पद्मती ॥ अथ वेनां परि
 त्यज्य कळो विप्रो यथाश्रुतिं ॥ इति चिंतयतस्तस्य प्रातः काळो भवत्तदा ॥ एतस्मिन् नंतरं रासो भरतो लक्ष्मणस्तथा ॥ रात्रुप्रश्न
 तथा सर्वे सेवितुं रघुनंदनं ॥ ददृशुस्तदा सर्वं रामं ते दीनमानसः ॥ प्रोचुस्ते न्योन्यमासीतं रामं शाश्वतमुपागता ॥ अस्मान्
 दृष्ट्वा विषणः किं भ्रातुः साधुत्ववर्जिता ॥ किमस्माभिः द्विजैः श्रेष्ठां प्रातः प्रीतिता इति ॥ इत्येनं सर्वदंतस्तस्मात्तरे वा द्विजैः ॥
 आगतारघुनाथं तं नमस्कृत्येदमब्रवीत् ॥ त्वमनस्का न सदा रामत्वमपि कर्मणा ॥ त्वद्वर्जितसमुत्कंठानां किमस्मात्प्र
 नंदसे ॥ रामस्तेषां वचश्चत्वा शनैर्वीक्ष्य मथाब्रवीत् ॥ इति श्रीजैमिनि कृतं आश्वमेधिका कुत्रालवोपाख्याने तृतीयोऽध्या
 यः ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ रामस्तु कथं यामास चारणोक्तं यथानिजि ॥ सीतावगर्धने लोके यथा पाषांडि क्षिप्रं ॥ लोका
 पवादसीते न जानकीत्यस्य ते मया ॥ ससारभयभूतिन योगिनाममना यथा ॥ तद्रामवोक्पमा कण्यैकं पितामहे रघुनाथ ॥ भ्रात
 तरस्ते च यो भवन्तरो मां चितवपुर्धरा ॥ अब्रुवन् भ्रातरस्तत्र रघुनाथमिदं वचः ॥ कृपालु त्वं रामं नंदस्त्वं चैव परिभो यवो ॥ अंत
 र्ज्ये जेभ्यो बलात्कश्चित् कपिलांगा समानयेत् ॥ पश्चात्सं सगं दुष्टत्वात् जेतौ विपिनेतुकः ॥ सीता शुद्धिदं दुष्टमनसो

ग्निमुरवात्पुत्रा ॥ तत्त्वया विस्मृतं रामयच्च पित्रामुदोदितं ॥ वक्त्रो प्रदीपे ज्वालाभिर्ललितं हंती भिरंबरं ॥ सीतायां च प्रविष्टायां त
 दादशरथो ब्रवीत् ॥ विमानस्त्वं वरे रामत्वां प्रतिदृग् वचः शुभं ॥ इमां शुभां दिदृक्षुः जानकी भर्तृनपरा ॥ अस्याश्चरित्रेण कु
 षं तत्सर्वं विमळीकृतं ॥ येन ता पुत्रशोकेन तेषां गतिरनुमता ॥ जानकी मत्सुरया येन तेन वासस्त्रिविष्टे ॥ एतदशरणेनोक्तं व
 चनं विस्मृतं वया ॥ ब्रह्मादिभिर्देवैर्गणैर्ब्रह्मोक्तं तच्च विस्मृतं ॥ वक्त्रो विशुद्धावेदं ही कुलपुत्रकठिकामळा ॥ गुंफिता वानरैर्ह
 ष्टैः कपोलस्त्रायथाभवेत् ॥ तथा पिचमनो रामकठिणं परिचक्षते ॥ मार्कंडेयः भरतेनेदं वीक्ष्यः प्रोक्तो रामो ब्रवीद् वचः ॥
 सत्यमुक्तं त्वया प्रातः शुद्धा जनकनंदिनी ॥ लोकापवादो दुर्वारो राज्ञां कीर्तिविनाशने ॥ कीर्तिनां जन्मयेषां जीवतोपि
 मृताहिते ॥ पुरुरवा हरिश्चंद्रो नहुषो वै न्यएव च ॥ विशिष्टान् पमान्यास्ते गीयन्ते यशसा पुत्रि ॥ येः पुत्रैर्बहुभिर्दरिपु
 सामप्ययशो भवेत् ॥ त्याज्याः पुत्रा बांधवाश्च दारा प्राणप्रिया अपि ॥ देहं कैश्चित्पारित्यक्तं राज्यं राज्यसु विस्मृतैः ॥ न
 स्मादिमां परित्यक्ष्य जीर्णं त्वचमिदं वोरग ॥ जीवके मामके चैव छातवके केचि नंदन ॥ पुनस्तव पावनवक्तव्यवचनं तदिदं
 मयि ॥ तावत्स लक्ष्मणः कुहो धुन्वन् हस्तमथाब्रवीत् ॥ आः किं लोकापवादेन ह्याज्या सीतारघूदह ॥ भाषा कलहतः क
 ने २

कु. ल. पा. श्चिन्मातरं त्यक्तुमर्हति ॥ कस्मान्न सर्वलोकस्य मातरं त्यक्तुमिच्छसि ॥ के लोकास्तान् हनिष्यामि त्वेष्टायेदृष्यंति हि ॥ न्तेष्ठपूयेर
 धमुं देवैर्नैर्दृष्यते श्रुतिः ॥ सा किं त्याज्या हि जवैरिति राम विचारय ॥ शत्रुघ्नः कुपितस्तावद्राघवं प्रत्यवाचत ॥ राम त्वयैह चो
 ब्रूषेत्यक्षेपे प्राणानि मान्दृथा ॥ त्वया ये त्याजिताः प्राणास्ते मरत्वं प्रपदिरे ॥ यदि तान् न हिंस्यसि प्राणाश्च न मरत्वं श्राविष्यति ॥ अथवा
 त्वो मृते सीता जीवयेत्यतिलालसा ॥ त्वं धर्तुमिच्छावाक्षीम्यता जीवयसे कथं ॥ शत्रुघ्नस्य वचः श्रुत्वा रामो वचनं शनैः शनैः ॥ राम
 आत्मानमप्यहं ह्यायुष्मात्वा पुरुषर्षभा ॥ अपवादक्षयाप्रीतः किं पुनर्जनकात्मजां ॥ रामेव दत्तिदुर्वारि सीतां त्यक्तं कृतोद्यमे ॥ त
 स्माद्भरतशत्रुघ्नो गृहान् स्मादगच्छतां ॥ लक्ष्मणो न मे मयोरामं त्यक्त्वा दुःखादवतीर्णतं ॥ लक्ष्मणं विदुर्लक्ष्मणो वचनमब्रवीत् ॥ दत्ता
 रामः सौमित्रेष्ठिं पुरवद्वेन शिरो मे मा विचारय ॥ सीतां भागीरथीतरे ह्यथवा त्यक्तुमर्हसि ॥ सीतागर्भं भवो दोषो न मे मा
 स्तमानद ॥ न वेमा वै च न भ्रातः सीतां मुंचस रितदे ॥ रामेणोक्तो लक्ष्मणस्तु ब्रूयान्न नतः स्तितः ॥ यन्तारमब्रवीद्वाक्यं रथमान
 यस्त्वरं ॥ तेनानीतरथवरं समारुह्य जगाम सः ॥ सीता भवनमुद्दिश्य ततोऽश्वो व्यपतद्भवि ॥ अथ यन्ता कथाघातेः स्नादिनास्ते
 ययुः शनैः ॥ संप्राप्य सीता भवनं लक्ष्मणो वतरदृथात् ॥ प्रविश्य भवनं सीतां न मस्कृत्या पुरा श्रुतः ॥ अभितं घटयत सीता लक्ष्मण

वाक्यमब्रवीत् ॥ सीतोवाच ॥ मनोरथप्रदो भर्ता मम राजीवलोचनः ॥ मया ह संत्याय शत्रौ याचितं तद्ददौ रघुः ॥ दत्तेपि निः
 फलं तावदावत्वं नैव दृश्यते ॥ अधुना तद्रघोवर्क्यं सत्यं कर्तुं त्वमागतः ॥ गृहिष्यामि विवित्राणि वासांस्यगुरुचंदनं ॥ मुनिभ्यो
 मुनिपांस्त्रिंशो दातुं श्रेयो भितृहये ॥ ततस्यावचनं श्रुत्वा लक्ष्मणो हृदिविव्यधे ॥ मुंचनं श्रुतिशनकरेव कुर्वंश्च सो ब्रवीत् ॥ श्वा
 तुर्वचनपाशेन बद्धः परवशस्तदा ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ततः सीता दुकूलानि निदधे स्यंदेनोपरि ॥ अजिनानि विवित्राणि
 स्वाद्यानि विविधानि च ॥ पादुके रामचंद्रस्य सुवर्णमणिचित्रिते ॥ एवं संस्तोष्य वस्तूनि श्वश्रुप्रष्टमथाययौ ॥ कौशल्या रामज
 ननी सीतान् त्वेदमब्रवीत् ॥ दोहदो मम संजाता गंतुं भागीरथीतरे ॥ तंतुं पूरयितुं प्रासौ लक्ष्मणो मम देवः ॥ अनुशायुष्मदीया चेत्
 नोगलामितद्वनं ॥ कौशल्यावाच ॥ सीते कथं यासि वनं दृक्षकटकसंयुतं ॥ मुखप्रभाते मळिना तवांशोऽशुष्यतः श्रमा
 त् ॥ सीतोवाच ॥ मज्जन्ती वनवासी च सदा कंटकमर्दिने ॥ निर्मलो जीवमद्यस्तु वानराश्च कोटिशोरणे ॥ तस्मरंती दृश
 त्वां हि प्रयाग्य जनसंशयः ॥ राम नाम जपेत्याश्रममोक्षोऽशुष्यतः कथं ॥ मनोवाक्कायतः सेवायुष्मदीया कृता मया ॥ ततो मम
 वने वासे भविष्यति च नो मिव ॥ इति प्रदक्षिणां कृत्वा सीता स्वश्रौं सिनंदिता ॥ के कथं च सुमित्रां वनत्वा पृष्ट्वा जगाम सा ॥ य
 त्रासौ लक्ष्मणः शूरो रथमादाय तस्मिन् वात् ॥ आरुरो हरथं सीता हर्षनिर्भरमानसा ॥ सगद्गदितकंठो लक्ष्मणः प्राह सारथे

नोदयाश्वावरकषाघातेर्यथाशीघ्रं ब्रूयपि॥ सारथिरु अहमभ्वमनोवेप्रियथावसुरूपमभ॥ चलाचलप्रोथामिषा
 दंतुकामादुमेहया॥ शीघ्रं यदि वगळामस्ततो नश्चरणेर्मही॥ इयेतसीतादुःखेनदुःखितादोविशेषतः॥ स्यामेनोगतिः श्लाघ्या
 नेदृशंकुछितेपथि॥ इत्येवहृदि मन्येहंवाजिनांभरतर्षभ॥ तथापिप्रेषयाम्यद्यपर्यमेहस्तलाघवं॥ इत्येवमुक्तावचनंरसा
 रथिः पाणितलेनेजघानकंधरां॥ रश्मीन्समादायकषामुदीरयन्प्रणोदयन्स्तीव्रहयांस्तथामुहुः॥ ॥ इतिश्रीजोनि
 निकृतेभारतेकुशलबोपाख्यानेचतुर्थोऽध्यायः॥ ॥ मार्कंडेयः॥ ॥ गच्छंतीतीसमालोक्यसीतांप्रानिभानना॥ अ
 योध्याकिमुद्योग्यास्तेतस्यादुःखेनदूयते॥ अजानांपल्लवेनेववारयंतीवदृश्यते॥ ततस्तेनरथेनेवगच्छंतीजानकीतदा॥ दृश्यते
 दुर्निमितानिघोराणिसुबहूनिच॥ शिवासमुखमासाद्यव्यरावीडेरवंबरं॥ हरिणामार्ग्यभागमुल्लंघ्यप्रधावंतश्चसवेरा॥
 स्फुरतीस्मततोनेत्रंदक्षिणंपुरुषवभ॥ विस्मिताजानकीवीरंलक्ष्मणंप्रत्यवोचत्॥ पश्यलक्ष्मणचिह्नानिशिवागोमायुगो
 म्णाः॥ मार्गमावृत्त्यतिष्ठतिरूढंतीभयसूचका॥ परंस्वस्त्यस्तस्मान्नायकोरात्र्याहर्षकारिणे॥ तस्यबाह्वबलंभयादासुख्यपरिव
 र्धते॥ येनरामेणघोराणिरक्षावृंदाभिभूतले॥ पातितानिचोरेस्तीक्ष्णेःशुभ्रंतेस्यास्तसवेदा॥ स्वरश्चद्रूपणोयेनत्रिशिरायम
 सादनं॥ विभीषणोभयात्रातोलकायास्थापितःसुखं॥ महाबळोरावणकुंभकर्णोल्कापतीतोपतितोपृथिव्या॥ पापस्यसाक्षा

दिवमूर्तिभोगोभिन्नोरणेयेनशरैःसतीक्ष्णैः मंदोदरीनेत्रजलैश्चलंकामभ्यक्ष्यवीरंहरिस्तनुमार्गं यः प्रेरयामासमर्धमिवस
 राघवोविश्वस्वरप्रदोस्त एवंचंदतीजनकात्मजासौत्रिमार्गं प्राप्यमहाधनाशिनीं कल्लोलजलेर्गगनंलिहंतीपयोतिगो
 रंधदेतीचरोप्य जव्याश्चंपककुणिंदवदाश्मसारंस्वर्जूरपृगकदलीफणसावलीनां सातांचभूधरस्ततंप्रसमीक्ष्यसीताह
 वाबभूवसफलममजन्मवैतत्॥ रामस्त्वकीर्तिमिवपंकजनालनीतांसीताजहावितियमस्यस्तराश्रयेण मार्कंडेयः ल
 क्ष्मणस्तथानस्यादेवतायवरांगनां नावंनाविकसंयुक्तामारुरोहतयासह गंगायास्तटमासाद्यवनंभयविवर्धनं अवता
 र्यगतःसीतानाविकोलक्ष्मणतथा सौमित्रिजनकीवापिसस्मृतुंजडुर्वीजलेः परिधायततोवस्त्रेजग्मतुर्गदिरंवनं य
 स्मिन्धवाश्चरवादिराधाश्रोवदरिकास्तथा बर्वराःपिप्पलाःशुक्लाःकोटरेश्चोपलक्षिताः कुशानांकंठकास्तीक्ष्णाःतथागो
 मूत्रकाअपि निंबाश्चबहुवःसंतिकूराःपक्षिगणास्तथा जीर्णाबोधिद्रुमाश्चैवकाकाःकौंकारकारिणः तेषांकोटरमध्यस्थः
 सर्पाफुत्कारकारिणः चित्तलावन्यमदिषाःसूकरास्तुलदंष्ट्रिणः आश्रमगाणांसंधत्तुनिश्चलायोगिनोयथा विडा
 लान्पृथिविकविलंसमासाद्यरवनंतिव तथाविधंवनंदस्वसीतारोमांवितावभौ॥ यथारामस्यकीर्तिश्रीःकंदर्पःपरितप्य
 ते सीतोवाच सौमित्रेनवपश्यामिमुनीनामाश्रमानहं पवित्रवेष्टास्तान्सर्वान्नपश्यामितपस्विनां मौज्जीकुस्मा

कुशलबो. कृष्णजिनधरा नृणां तान् दातान् शिरवाभृतः शशिपुत्रान्नपश्यामि मुनीन् बल्ललवाससः नानिहोत्रोत्थितो भूमौ दृश्यते भरताम्
 ७ कृष्णसर्वतो दृश्यते वायं दाहः काष्ठतणान् दहनं नवेदध्वनिरसमाभिः श्रूयते पक्षिणां रूतं कथं वेदध्वनिः श्राव्यः त्यजं सारचुनं
 दनं मया सोरघुनाथो यस्य को बुधाततो नहि दृश्यते मुनिपुत्राश्च मुनिपुत्रो मुनीश्वराः परिव्रजेरु दृश्यते पावित्राश्च मवासिनः
 मयारामपराङ्मुख्या पावित्रात्मकरूपया कथं तान्यग्निहोत्राणि दृश्यते वनवासितां वचः सतरयाः सोमित्रिः शृण्वन् यशूण्य
 मुंचत अधः पर्यन्तु वाचासौ लक्ष्मणो विदुः लोभवत् लक्ष्मणः सीते त्वया श्रमं रम्यं गम्यतां हि शानेः रूपेणैः ममासौ प्रेरया मा
 सत्वां हंतुं गहने वने किं करोम्यवशमातः भ्रातुस्तस्य ववो हरन् रामेण त्वं परित्यक्तो सत्यं लोकोपवादतः इति तस्य वचः क
 लानि पपात महीतले मूर्च्छिता जानकी तस्मिन् वराद्रोहिणी यथा किं न मूला यथा वल्गुर्गृष्टिः शूलनिषिद्धिता कुमारी सप
 दृष्टवत इत्साभूतले पतत् ततस्तालक्ष्मणस्तो यं वस्त्रातेनापि जीवयत् वस्त्रेणैकेन वैद्यया कुर्वन्नेव स्रवज्जला उवाच यदिसा
 मस्य साक्षात्सुवाकृता मया तद्दृश्यं जानकी शीघ्रं समुत्तिष्ठतु तादृशी इत्येवं वदतस्तस्यैव तनामूलमसौ नवसमुन्मील
 यंती लक्ष्मणो वीक्ष्य सा पुनः अवावत शनैरेतं मालत्का गहने वने कथं यास्यसि सोमित्रि जनस्थाने यथापुरा देवराणां वरत्नं
 च मम पूज्यत सोमतः रक्षिता दंडकारण्ये विराधां गगता पुरा फलमूलां बुभुक्षुः परिचर्या कृता कृपा पणशाला विधि

त्रास्तामदर्थमुपकल्पिताः ॥ दुहानी त्वदृते सौमं हं किं करिष्यामि लक्ष्मण ॥ अग्रतो याति मां रामं पृष्ठवत् च कानने ॥ त्वया तेन चूडी
 नां मां कस्मात्तापीह विधत्ते ॥ हाहा दुःखं मया प्राप्तं रामो मां विजहो यतः ॥ अपराधादृते वीरो रामो राजीवलोचनः ॥ मनसा कमणा
 वा वा नापराध्याग्निमित्तं पतिः ॥ सदा तच्चरणो विन्ने चित्त्यामिममो रमौ ॥ मुखं पत्रपलाशाक्षं निर्मलं चंद्रविंबवत् ॥ चारुदंताक्षि
 नासाभ्यां कुंडलाभ्यां समन्वितं ॥ मुक्तामाणिक्ययुक्तेन मुकुटेन विराजितं ॥ कथं दृश्यामिरामस्य पतिता गहने वने ॥ काकपक्ष
 धरः पूर्वशर्मः कोऽिकसंयुतः ॥ आगतो मिथिलायां त्वया सह महामते ॥ ज्यंबवं च द्विधा च न्रे परिणेतुं च मांधनुः ॥ मदर्थं वा
 नरेः सार्धं पः सरव्यं व्यवदाद्रघुः ॥ मद्वियोगे सति पुरा लिंजिता येन पादपाः ॥ सरामो व्यजहात्सीतां देवमेवात्र कारणां ॥
 नरोषस्तस्य रामस्य अहं मनसि चिंतये ॥ लक्ष्मण त्वं महाबाहो श्वश्रू विज्ञापयेति च ॥ युष्माकंचरणो नित्यं चिंतयामियं न
 चरी ॥ वृथा हं वनेत्यकारामेणास्मि निरागसा ॥ इत्येवं विलपंती सा जानकी गहने वने ॥ प्रावर्तत शुभाचारा लक्ष्मणं वाक्य
 मब्रवीत् ॥ सीतो वाच ॥ व्यापारे स्मिन् कथं रामस्त्वां कपालं मयोजयत् ॥ प्रेरणीयः स सुग्रीवः कठिणो ध्वातुघातकः
 विभीषणोऽपि बलवान् रावणस्यानुजोऽश्रुवत् ॥ वृथा त्वं प्रेरया मां सत्यागे मे रघुसत्तमः ॥ गच्छ लक्ष्मण भद्रं ते स्वपुरी रामपा
 छितां ॥ मार्गक्षेत्रं भवतु ते भ्राता ते कुप्यते रघुः ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा सोमित्रि दुःखितो भवत् ॥ प्रदक्षिणीं कृत्य वदानं मश्रु क्रेषवा
 घ्रुवः ॥ गच्छन्तु वाच सोमित्रि जानकी वनदेवता ॥ रक्षतु विपिने तस्मिन् एष गच्छामि तद्दशः ॥ नित्यं यो लक्ष्मणं धीरां पश्येत्तेन क

मू

आत्मज्ञां ॥ पश्यतीति ज्ञानकीर्तिं लक्षणस्याभिनिश्चया ॥ नृददर्शयदातं तु निषयात धरातके ॥ मूर्च्छिताज्ञानकीर्तनं मुहूर्तमिव तिष्ठते ॥
ततो हिवीरसौ मित्रिः स्नाता भागीरथीययौ ॥ दकाकिनीवतवाका विललापमृगीयथा ॥ हापायं हि मया चीर्णं सत्कास्मि गदनेवेन ॥
ईशो विलोकयामास शून्याश्च प्रदिशस्तथा ॥ आगमिष्यति चोरो सौ नक्षत्रो हि पुनश्च किं ॥ पुनर्भूमीमवापामो ज्ञानकीर्तय
विदूषा ॥ तां दृष्ट्वा दुःखितां हंसा रुदंति स्वैरनिस्वनाः ॥ भूकोणो निपरित्यज्य तदुत्तमिना भवतु ॥ तणां कुरान्यरित्यज्य सीतां पर्यायिता
दृशी ॥ एणेशावाहरिण्यश्च लज्जसारा विरोषतः ॥ मयूरान्त्यमुत्सृज्य तस्मिन्काळे प्रधावताः ॥ शकुन्ता विजृम्भयं छायां पक्षेरकुर्व
त ॥ जलच्छाये क्षिणश्चापि त्रिषु जलनकात्मजां ॥ चर्मयः पुच्छचर्मैर्वीजयं त्यज्य ज्ञानकी ॥ ववोभा गीरथी तीरे वायुः पुष्पाण्युपरुत ॥
विचेष्टयंती मुक्तकेशा भूमिपां सुभिरावृताः ॥ किंकरो भिक्कगच्छामिको मे त्राता भविष्यति ॥ यदि प्राणा निमान्यक्षेत्रे भ्रूणहत्या भवि
ष्यति ॥ इतस्ततो धावमाना प्रस्ववळंती पदे पदे ॥ कुरानां कंठकास्तीक्ष्णास्तत्पादोरुपुःक्षुराः ॥ स्रुषुवेरुधिरं स्रज्ज्यो वैदेही भरत
विभा ॥ एवं दुःखातुरा बाळावर्तते स्म तदा वने ॥ तावतु धीमान्बहुभिः समेतो वाल्मीकिरप्येव सह शिष्यसंघे ॥ प्रपाश्वयच्छेदयि
तुं मर्यादं समागतस्तौ ददृशौ निषणां ॥ ॥ इति श्री जैमिनि कृते भारते आश्वि मे धिके कुशलवोपाख्याने पंचमोऽध्यायः ॥ ॥
॥ मांकड्यः ॥ ॥ वाल्मीकिस्तां ततो दृष्ट्वा विह्वलादीनचेतनां ॥ तपसि हि मिवा छिन्नां स्वकीयामनवेक्षणात् ॥ उवाच कात्वंक

पू

कः

ल्याणि पुत्री कस्य परिग्रहः ॥ कस्मादस्मिन्वने शून्ये उष्यते निरंतरं त्वया ॥ सीतोवाच ॥ मुने तुभ्यं न मोक्षार्थं रामस्याहं
वने चरी ॥ त्यक्ता तेनास्मदीयेण न जाने केन हेतुना ॥ वाल्मीकिः ॥ सीते लभस्व पुत्रो द्वौ मारो कंकुरु सुव्रते ॥ वाल्मीकिरि
ति नाम्ना स्मिन् मुनिर्जनकपूजितः ॥ आश्रममेकसु चिरं पत्रपुष्पलता चितं ॥ पणशाळां विधास्यामित्वदर्थं विरवर्णिनी ॥ तत्र प्र
सूतेः सुखदा भवती तव ज्ञानकी ॥ मुनेस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रहृष्टा जनकात्मजा ॥ निदाघौ तमियूरिव श्रुत्वा प्रावृट् घनस्वनं ॥ बाढमि
त्येव मुक्ता सा प्रययौ पृष्ठतो मुनेः ॥ तया सह माहाभागो वाल्मीकिः प्रापवाश्रमं ॥ यस्मिन्वाग्राश्वसिंहाश्वे गोप्तिः कीडंति हवि
ताः ॥ विजालास्तेषु लीयंते मूषकास्व विळयथा ॥ नकुळा उरगेश्चैव मयूरश्चात्र मरे ॥ निर्वैरमाश्रमं दृष्ट्वा वाल्मीके रक्तपो बळ
त ॥ ऋषिभार्यश्रुभाचारामुनिपुत्राश्च शोभनाः ॥ हर्षेण महता युक्तानमश्चक्रे पुनः पुनः ॥ तामिस्तेस्तप्रयुक्ता सी ज्ञानकी वनजे क्ष
णा ॥ कल्पितां मुनिपुत्रेस्तपणशाळा मुपाविशत् ॥ दत्तानि मुनिपत्नीभिः फलानि बुभुजे पयः ॥ पीत्वा तं निर्मलं तस्य शाळायां शीतलं ज
ळं ॥ नमो तच्चरणौ नित्यं वाल्मीकिं श्रुत्वा कथाम् ॥ इत्यंत स्यावसंत्याश्वसीतायाश्चागमत्तदा ॥ मासागर्भस्य वाल्मीके राश्वमे फलि
तदुमे ॥ अतीतेन वमे मासि ज्ञानकी सुषुवे यमो ॥ निशीथे सुमुखे तमुनिपत्न्यो विवक्षणाः ॥ तत्रत्यमुपचारं तु कल्पयामासुराग
ताः ॥ गायंति गीतं हर्षेण सीतेयं स्रुषुवे यमो ॥ अनयोः प्रभया वैरमदी प्रमासी समंततः ॥ दिशश्च निर्मळा जाता ववोवाक्तेतसौर
प्रदक्षिणा भिरतत्रैव बाळाभिस्तु दुताशनः ॥ ततः शिष्याः प्रधावन्ति वाल्मीकिं प्रतिशंसितुं ॥ अस्तपुत्रा यो भो ज्ञानकी

कुं. ल. ११. जानकी विस्मयो महान् ॥ ततो मुनिः कुशावरम्या नलवान्मुष्टिमितादधो ॥ आगतौ यत्र नौ बाळोदृष्ट्वा हयसमन्वितः ॥ तावन्नापि च दसशतं
 वैः सायैर्मुनिस्तदा ॥ तन्नासा नौ मुनिश्चक्र हर्षितो जानकी सुतो ॥ दिने दिने वर्धमानो चंदस्य विवाहितो ॥ नामकर्म तनश्च केवान्माकमु
 निसन्नमः ॥ द्वादशावततो मो जीवधनं व्यवधातयोः ॥ प्रार्थयित्वा कामधेनुं कर्मनुष्ठानसिद्धये ॥ कामधेनो सकाशाद्वसतः प्रदुर्गच्छतः ॥ सु
 पंविचित्रं मुजानं शारकाश्च विविधा अर्पण ॥ चंद्रबिंबसमाज्ञाता अपुषा शतशस्तदा ॥ धारिकास्तैलपक्वाश्च शतशे शतश उद्वराः ॥ फला
 न्यमृतकल्पानि नाना स्वादन्यनेकशः ॥ कारंजिकामोदकाश्च तथा वस्त्रसंभवाः ॥ निरूपणांच माषाणां च नाशीकरसमुद्रवाः ॥ नारबीजो
 द्रवायैश्च नियासकृतबंधनाः ॥ फेनिकाश्चंद्रबिंबाभासहस्रपुटसंयुताः ॥ पर्पती माषसंभृता तथा तंडुलचूर्णजाः ॥ हिगुजीरकसंयुता ता
 लवणेन समन्विताः ॥ एवं विधानि चान्ना निपक्वान्ना निदधो हि गो ॥ तेन चानेन वाल्मीकिस्तप्यामास तान् दिज्ञान् ॥ ततः कृतोपनयनो
 द्वादशाब्दे कुशीलवो ॥ अध्येषातं शिशूवेदसांगं वाल्मीकिनोदितं ॥ पश्चाद्ग्रामस्य चरितं जगत्तु मेधुरस्वतो ॥ लवस्ताळधरश्चासीद्दीप्ताह
 स्तं कुशोज्ज्वल ॥ आलपे गगनं सर्वव्यापितं तच्छृण्वतां मनः ॥ ततस्तमुनयः सर्वसाधुसाध्विति चाब्रुवन् ॥ धनुषी प्रददो धीमान् वाल्मीकिः स
 गुणैर्दृढ ॥ इषुधानक्षयान्द्रादात्ताभ्यां तस्य मुनेः सरवा ॥ तपो बलं ते सर्वमुनयः प्रददुः शरान् ॥ किरीटकवचं चान्ये प्रददुः स्वह्नुचमणी ॥
 एवं धनुषी वीरौ तनुत्राण समन्वितौ ॥ काकपक्षधरो वीरौ आश्रमं चरतुश्चनौ ॥ सीता शुश्रूषमाणो च कंदमूळफळादिभिः ॥ इति श्री
 जैमिनि कृते महाभारते कुशलवोपारव्याने षष्ठोऽध्यायः ॥ ॥ मार्कंडेयः ॥ ॥ अयोध्यायां महाबाहुः पाठयन् द्रधुवं राजः ॥ न शर्मले भे

रामो सौ ब्रह्महत्यासि पीडितः ॥ अश्वमेधं कृतुं वरं कर्तुं कामो भवद्दधुः ॥ वसिष्ठं स समाहूय विश्वामित्रं च गालवं ॥ वामदेवं मुनिं श्रेष्ठमिदं वचन
 मब्रवीत् ॥ अश्वमेधं करिष्यामि कथ्यतां तस्यैव विधिः ॥ अश्वश्च कीदृशो भाव्यो दानं कीदृशं भाव्यते ॥ किं स या करणीयं स्याद्भक्तकीदृशं वि
 ध्यति ॥ ततो वसिष्ठः कथयामास वदुः खेन साध्याः खलु यद्दधुः ॥ अश्वश्च भाव्यः कुमुददुवर्णः पीतश्च पुच्छे मलिनश्च कर्णः ॥ सरक्षणीयो ह्यम
 लं प्रवीरैः धृतः परश्चापि स मोक्षणीयः ॥ आरभ्य अस्मिन् हिमखेद्विजाय्याः पूज्याः सहस्रं परितोषणीयाः ॥ एकोरथो वारण एकैव दशाश्वमु
 ख्याश्च सुवर्णभाराः ॥ शतं गवां हेमसुवर्णभरणं प्रच्छेदयेत्तु वरमोक्तिनां ॥ एकैकयो रत्य चतुष्टयं च कार्येषु दक्षं बलुतत्र दयं ॥ असीपत्रव्रतं
 रामकथं त्वं हि विधास्यसि ॥ यत्तु कर्मणि भार्या वैद्वितीया सहधर्मिणी ॥ तथा विरहितं कर्म विफलं परिकल्प्यते ॥ रामः ॥ सौवर्ण्यप्रतिमाकाया
 जानकी सदृशी प्रभो ॥ तादृश्यं सीतया साधं करिष्ये व्रतमुत्तमं ॥ अश्वमेधसमारंभः क्रियतां मुनिपुंगवाः ॥ अश्वशालासु रुचिरं शास्त्रोक्तैर्
 क्षणेयुतं ॥ निरीक्ष्य वाजिनं मेधं ततो दीक्षा प्रदीयतां ॥ तद्भाषितमुपश्रुत्य वसिष्ठो मुनिर्भित्तः ॥ वाजिशालासु रुचिरं शास्त्रोक्तैर्
 पं मुखतः कुंकुमाभं स्तके सरं ॥ एकतः श्यामकण्ठं च हयमोलाक्यं विस्मिताः ॥ वसिष्ठो ब्राह्मणः श्रेष्ठान् सहस्रं परिपूजयन् ॥ वस्त्राळं कारणेदि
 व्यै वाजिभिश्च मनोरमेः ॥ रथे च वारणे मतेः तपनीयभरेः शुभैः ॥ दोग्धि सिधेनुं सिधेव पूजयामास तान् दिज्ञान् ॥ ततश्च दीक्षितो रामस्ता
 दृश्यासीत या सह ॥ हयं तं पूजयामास चंदनेन सुगंधिना ॥ पुष्पिस्त्रभिश्च चमरे र्भूषितै रघुनंदनः ॥ भाले पत्रं सुवर्णस्य बाध्वा तस्य हय
 स्यसः ॥ तत्र पत्रे लिखितवान् रामो दशरथात्मजः ॥ एकवचिको ज्ञात्वा तस्याः पुत्रो महाबलः ॥ तेन मुक्तं हयं वरं गच्छतु बलिनो नराः ॥ इत्यपि कं
 प्रायसहितं भाळे पत्रं व्यशो भन ॥ शत्रुघ्नतु समादिश्य रक्षणे तु रगस्य हि ॥ ततः सत्तुरगो मुक्तो पृष्ठतो लक्ष्मणो नुजः ॥ अक्षो हणी सिस्ति स्तपि

जगाम सहितो बळी ॥ नानादेशान्यतिक्रम्य नगरोपवना निव ॥ राजानस्तं हयं वीक्ष्य नमश्चकुरवांश्चरवा ॥ भीता ये बळवंतस्ते जगदु
स्तं हयोत्रम ॥ तान् जित्वा बळिनः शूरैः शत्रुघ्नो मुमोच यद्वयं ॥ ततः सतुरगो प्राप्तावाल्मीकेराश्रमं शुभं ॥ वाल्मीकिवरुणाहृतो मरवा
र्थं तळमभ्यगात् ॥ आश्रमोपवनं रम्यं प्रविवेश तुरंगमः ॥ द्वाडिमी पलिता यत्र चूताः पल्लविता नवाः ॥ मुनिदुमाः पुष्पभासाः धा
त्र्यश्वफलसंयुताः ॥ द्राक्षिकामंडपारम्या फलभारावनामिताः ॥ रभास्तफळितोप्यत्र स्वर्लेकात् किंसमागताः ॥ तद्रक्ष्यमाणो वी
रो सौधनुः पाणिलवो बळी ॥ पूर्वकुरान् चरंतं तं वा जिनंददरोलवः ॥ सविपुत्रान् समाह्वय हयाभ्यां सजगाम सः ॥ हरेर्भाळगतं पत्रं
वाचपा मास बाळकः ॥ एकवीराचकौ शल्या तस्याः पुत्रोरघूदहः ॥ तेन रामेण मुक्तो यं वा जिंगळात् विमं बळी ॥ पत्रस्त्वं तमसि प्रायं
ज्ञात्वा शीघ्रैलवो ब्रवीत् ॥ अस्माकं जननी वंध्या एकवीरा न सा किमु ॥ एते बभूवुः कावचं न लवोदधे तुरंगमः ॥ उत्तरीयं समुक्षिप्य बंध
कदलीतरो ॥ वारयंती स्मृतं वीरं मुनिपुत्रा शयान्विताः ॥ लवत्वया राजवाजी वृथा यं बध्यते बळात् ॥ अस्य ये रक्षका वाहिना यिष्यं
ति न बध्यन् ॥ अनादृत्य वचस्तेषां माह सीतोदरोलवः ॥ यदि मुच्यामितं बध्वा मुच्येयं भयं रांकया ॥ परं श्रेयस्तमेन त्रयेषु जीभानुः
समानयेत् ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके जैमिनि कृतोत्तराष्टकोपाख्यानोत्तरमोध्यायः ॥ ॥ मार्कंडेयः ॥ ॥ त
तः प्राप्तं महत्सेन्यं रथवाजि समाकुलं ॥ मज्जि रदसं बाधं पति शिश्व समाकुलं ॥ रथिनः शतसाहस्राः शान्ताः शत्रुघ्नपाणिताः ॥ कु
तोश्चेति व्याहरंतो महाबळसमन्विताः ॥ ददशुः कदलीस्तं से बहमभ्वं महारथाः ॥ पट्टधुः केन बहोयं लघूंस्तादृजं लवा रिणाम् ॥

ते ब्रुवन् ब्रह्मदक्षस्य मूले तिष्ठति निर्भयः ॥ लवेति नाम्ना विख्यातसेनायं विधृतो हयः ॥ प्रहस्य रथिनस्ते तु न जानात्येष बाळकः ॥ मुच्य
तां मुच्यतां चाश्वो यथाशौघं ब्रजे हरिः ॥ तावत्प्राप्तो महाबाहुर्धनुः पाणिलवो बळी ॥ किमितं गवितैर्वीरैः क्रियते हयमोचनं ॥
विच्छेदहस्तात् सबळो जवेन निशितैः शरैः ॥ ते छिन्नहस्ता यो धावे वदं त्येष विपात्यतां ॥ ततस्तं शरवर्षेण वदधुस्ते समागताः ॥
केचिच्च केरापाळाश्च विक्षिपुश्चायसो बळत् ॥ अपतच्छस्त्रसंघातो न पस्परीलवंतदा ॥ तं रास्त्रबंधं विच्छेदयोगं विभवबंधनं ॥
पंचभिः पंचसिबीणैरेकैकं दृष्ट्वा ताडयत् ॥ निषंगाभ्यामक्षयभ्यां गृह्णन् बाणान्मुमुच सः ॥ गजा छिन्ना द्विधा बाणेः शृङ्गा छिन्ना द्वि
धा त्रिधा ॥ शिरां स्याधोरणानां च विच्छेदनिशितैः शरैः ॥ चक्राणि चक्ररक्षांश्च त्रिवेणुं न सारथी स्तथा ॥ अश्वान् बाणैश्च विव्याध त
थान्यांश्च नराधिपान् ॥ चामराणि ध्वजस्तंभान् धनुर्ध्वंसि सुदृढान् यपि ॥ पदातीनयेन लोकं यमस्य शतशस्तदा ॥ तदृष्ट्वा निहितसेन्यं बळे
ने केन पतिना ॥ शत्रुघ्नः कुपितो वीरो रथमाच्छाद्य चागमत् ॥ विस्फोटयन् धनुः श्रेष्ठं तिष्ठते ॥ इति चाब्रवीत् ॥ एवं वदंतं शत्रुघ्नं वि
व्याध निशितैः शरैः ॥ दृष्ट्वा केन विव्याध च ॥ तु शिश्व तु रोहयात् ॥ ततश्च केन बाणेन धनुज्यामिच्छिन्नलवः ॥ आरोपयित्वा शत्रुघ्नो
द्वितीयां व्याशरासने ॥ ततो नाटिकनाराचांस्तक्षणां भङ्गान्मुमुच सः ॥ त्रिभिरुल्लाहे विव्याध लवंतं लक्ष्मणा तु ॥ ते स्त्रिभिः
स्ताडितो बाळः प्रहसन् चाक्यमब्रवीत् ॥ ललाटे मम पुष्पाणि लग्नानि कमलानि किं ॥ एतावन्ने बलं वीरसमयं परिरक्ष्यते ॥ इत्येव

कुशल-

११ वा

मुकावचनंचतुभिश्चतुरोहयांश्च॥ द्वाभ्यांविछेदबाणाभ्यांध्वजं चातिसमुद्धृतं॥ दिधाकृत्वा लवो बाणेः शत्रुभस्य धनुर्दृढं॥ स
छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः॥ शत्रुघ्नः कुपितो वीरो धनुर्न्यसमाददे॥ पीतवर्णं मुविस्मितं रुक्मपुत्रं दृष्ट्वा ततो नि
ब्रूँस शत्रुघ्नो पलायस्व शीरोधुना॥ अन्यथामरणं तस्यात्र पामो बाधते वयि॥ तदा कर्ण्यवचस्तस्य बलवत्कुपितो लवः॥ चि
छेदसशरं दिव्यं सहिधा व्यपतद्भुवि॥ कूटस्थसाक्ष्यं प्रवदतां स्वर्गस्थाः पूर्वजा इव॥ शत्रुघ्नो विस्मयाविष्टो बाणं चान्यसमाददे॥ तं शरं
वज्रसंकाशं यावद्भुवि संदधे॥ तावत्स शरं चापं विछेदकुर्वन्निवः॥ ततो ज्ञायाहि शत्रुघ्नो लवणं येन चावधीत॥ तद्भुवस्तं शरं दिव्यं त्रयं वै
श्वानरप्रभं॥ मुनो च बाणं रुवि रं हस्तो सीति वदन्तदा॥ अमोघं तं शरं ज्ञात्वा लवः सस्त्रामतं कुर्वन्॥ अस्मिन् न वसरे भ्राता कुशो मेमदियास्य
नि॥ तदास्य बाणस्य भयं न स्यान्नम कदाचन॥ अथवा जानकी सत्यापातिव्रत्यादमुं शरं॥ छेदमेस्यानवः कीर्तिरिति बाणं मुनो वसन्
तेन बाणेन तं बाणं मध्ये विछेदवाळकः॥ तदध्वं व्यपतद्भूमौ पूर्वधिनापुनस्तदा॥ तेनाधेनिधनुर्छिन्नं लवस्य हृदयतदा॥ स छिन्नधन्वा
हृदि ताडिदं विमुक्तशस्त्रो निपपातभूतके॥ शरीरके शरीरधिता वलिसो मुनो हवाळो न विवेद किं चित्॥ मानतः शरवाश्रुभिर्यश्वा द
यन्ती स्महर्षिता॥ योधाः शत्रुभसे न्यच्छास्यत शोषाजगजिरे॥ मुमुक्षुस्ते हयं हृष्टा भीता दृष्ट्वा त्रते लवः॥ मुक्तस्ते स्तुतु रंगो यथा धैर्बभ्राव
तेतदा॥ केषां विष्टश्च शत्रुघ्नो लवमुत्थाप पाणिना॥ रामा कृतिरपराळं संचिताप्यसाधुना॥ ततस्ते सेवकाः शीघ्रमेभोति विचिनुर्लवः॥
सजीव्यरथमारोप्य पृष्ठतोऽश्वस्य तययुः॥ ॥ इति श्रीजैमिनि कृते आश्वमेधिके कुशलवोपाख्याने लवनिपातनं नामाष्टमोऽध्यायः॥

११

मार्कंडेयः॥ ॥ शृणु राजन् अवक्ष्यामि कुशस्य चरितं महत् यद्धत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते स्त्रीपुमानपि अस्मिन् प्रचलिते
तस्मिन् लवे नीते महारथैः॥ अश्वपूर्णमुखी सीतां मुनिपुत्राय युस्तदा॥ स निबद्धो लवेनाश्वः कस्यचिन्नृपतेर्बलात्॥ राज्ञ
स्तुतेनैसेयेन पुत्रस्ते युयुधे लवः॥ निहत्यै सैन्यं बालो सोऽग्रां लो वीरेण केन चित्॥ धृतो हस्तगर्तं छित्वा धनुर्नीतः पुरं प्राति॥
तद्वाक्यमाकर्ण्य बभूव सीता चित्रस्थिता एव वरंगता सती॥ यथा हि विद्युद्भूतिता कुमारिका धर्मे नरो वस्वपहारता यथा॥
सीतो वाच आचरं त्यामया सत्यं धर्मा मम वृथाने च त्॥ तर्हि जीव्य लवः पुत्रा यावज्जिष्ठः समाव्रजेत्॥ एकाकी निहता बाकः
पापिष्ठैः स्तेर्दुरात्मभिः॥ सुतो दसाभ्रं शं बाळा पुत्रं शोकेन पीडिता॥ माममना पृच्छ यतोऽसि शासेन निरतो मवान्॥ चंद्रविंब
समानेते मुखं बाणेस्तु भिद्यते॥ गात्रं च शकलीभूतं लवस्य निशितैः शरैः॥ कंदमूकफकाशी च द्वादशाद्यो विचक्षणः॥ क
पंतु विद्युतां तेषां शूराणां मम बाळकं॥ कुराः कथं निवृत्ताः स्तनिर्दयानां च पापिनां॥ आधारा मम पाष्ठिश्च बाळकः केन धा
रितः॥ दरिद्रायाममवने मुह्यं केनेह पापिना॥ अस्मिन् विषादसमये वाल्मीकिर्न कुशोऽस्मिन्॥ कंदपुरतो वक्ष्ये दुःखं प्राप्तं सदा स्म
रुणं॥ तावत्समित्कुशाहारी वनं निवर्तुं शीवते कुशः॥ आगच्छ सः कुशस्याथ बाहू नोऽपूरितौ भवतु॥ नेत्राभ्यां स्वयं मेवां

१२ भः श्रुत्वे विव्यथे मनः ॥ एवं तमाश्रमद्वारं कुशः प्राप्तो व्यचिंतयत् ॥ रुवो जेवनचायाति कथं मे संमुखानि हि ॥ तस्मात्किं
 कुपितो नेति केन वा सोधुं तोलवः ॥ इत्येवं चिंतयन् वीरो ददर्श जननीं स्वकां ॥ सीतान्तमस्त्य कुशजगादवचनं शुभं ॥
 मातः कस्माद्विलोपायं क्रियते कुगतो लवः ॥ सीतावाच ॥ केवांचिदश्वं चरतं जग्राह कुपितो लवः ॥ नीयते ततः
 परं बद्धा जीवन्वा मृत एव वा ॥ कस्तं मोचयिता बालं तं विना कुशपुत्रक ॥ तत्र स्यावचनं श्रुत्वा त्रिशिकांश्च कुटीं दधत्
 नेत्रे विलोहिते बिभ्रत् कुशवचनमब्रवीत् ॥ अद्य मद्गुणपिन्नानां रुधिरं वैरिणां धरा ॥ पास्यते बहु कंचोत्तपत्तसि
 र्यरश्मिभिः ॥ इदं श्ववरुणश्चापिकुबेरो वा महाबलः ॥ यमश्च यक्षगंधर्वास्तेषां साहाय्यकारिणः ॥ भवंतु सर्व
 देवाश्च साध्याश्चापि मरुद्गणः ॥ तथा पितान्नेणेह त्वा लवंतं परिमोचये ॥ एष गच्छामभामा तन्निषंगो धनुरेव
 च ॥ प्रदेहि खड्गं चर्मचकिरीटं कवचं तथा ॥ सा च प्रविष्टा शाक्यां प्रददा विषुधी धनुः ॥ चर्मखड्गं किरीटं च कवचं
 च कुशाग्रहीत् ॥ सन्नद्धः कवची खड्गी च प्यबाणधरो युवा ॥ कुशो ययोनमस्त्य जननीं लोहिजानकी ॥ सी
 तया सो प्रयुक्ते सी कुशो बाहुमना दधत् ॥ विस्फुरय धनुश्चाग्रं जगाम त्वनितो बली ॥ यथा मत्ता दुपान्निहः स्त

तोप्येतीव निर्भयः ॥ गच्छतस्तान्तो दृष्ट्वा शत्रून् दुरादधा हयत् ॥ तिष्ठतु वैरिणः सर्वयादिशक्तिर्ह विद्यते ॥ नो चेदं फर्मदीयो
 रं सो मुच्यतामथ गम्यतां ॥ अनिर्जित्य कुशो वीर्येणायं सर्वं तु महं य ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य योधा वाक्यमथाब्रुवन् ॥ को
 प्यायाति च वीरो सो खड्गं चर्मधरो युवा ॥ शरधकुकुंडली चापी किरीटी कुंडली महान् ॥ नूनं स्य कालः सर्वेषां अयन्ना भविता
 इति ॥ इति जल्पं तिते वीरा सर्वे वैभवं विद्वकाः ॥ ध्वजाः कणकणायं लेदुमावाले रिता यथा ॥ किरीटानपि वीराणां गंधाः स्नि
 घंतिते तदा ॥ तस्मिन्काके निषंगो स्यात्स्वयन्निर्त्यंत्यं तं शराः ॥ चंडवार्ते प्रवृत्तं तु दमानुभूक यन्बहून् ॥ रजसा संवृते ध्याम
 स्येति ध्यानमागमत् ॥ क्षणात्प्रशांते रजसि वीरास्तददृशुः कुशं ॥ आयांते तं कुशं दृष्ट्वा शरधो वाक्यमब्रवीत् ॥ गच्छ
 नापेत सीधं निवारय शिशुं शरैः ॥ यावत्सनायूयं हयामोता वद्युह स्वमाचिरं ॥ सेनापतिः अहेमं हविष्यामि प्रसादा
 त्तव सज्जत ॥ इत्युक्त्वा प्रययौ वाकं सेनावाहस्ततो बली ॥ तिष्ठतिष्ठति चोवाच विद्याधर उभिः शरैः ॥ कुशश्चिददना
 न्वाणान् सेनावाहमना दधत् ॥ चतुर्भिश्चतुरो वा हा च जघान कुपितः कुशः ॥ सारथश्चाशिरः कायाज्जहार प्रहस्य नि
 व ॥ रथिनं विरथिं हत्वा तान् हत्वा पार्थिव सारथी ॥ चिच्छेद च धनुस्तस्य वृवर्चं चातिनिर्मकं ॥ द्वाभ्यां शरभ्यां चिच्छेद

१३ कृश हस्तौ तस्य दुरात्मनः ॥ चरणावतुना तस्य जंघेमांसवरे शुभे ॥ जहार वमश्च कं वक्रं कर्णज्वलितकुंडलं ॥ सनावाहते तस्मि
 न्हाहाकारो महानभूत् ॥ बकाध्यक्षं हतं दृष्ट्वा भ्राता तस्य नगाद्वयः ॥ आजगाम गजारूढः शक्त्या तं बहूनां कुशं ॥ सशक्तिं
 १३ वह्निकूटाभां ज्वलंतीं भूमीमिव ॥ अभिनसंचभिर्बाणैः सीतासूतुर्महाबकः ॥ चरणावतुना तस्य गजस्य त्वनुना
 कुशः ॥ सखिन्नाचरणात्तस्माद्गजादुत्तिष्ठत्तस्मिन् ॥ गदां विचित्रां महतीं नंगासावहनकुशं ॥ सचास्य गदिनं हस्तं चिच्छेत्
 सीविषोपमं ॥ सव्यहस्तेन भूमिस्त्वं च जग्रे हतः ॥ तमप्यपातयद्गमो बाहुचक्रधरं कुशः ॥ ततोपितस्य वीरस्य चरणा
 वधिनदृष्टं ॥ सखिन्नाचरणावीरः छिन्नबाहुर्नगो बकी ॥ धूकि धूसरसर्वांगो रुधिरपापरिप्लुतः ॥ आससादेनगावाकं रा
 दूः सूर्यमिव बरे ॥ छिन्नाभ्यामप्यबाहुभ्यां गदां विच्छेदतं प्रति ॥ सतयाताजितो वीरः पदं च किल तस्तदा ॥ ततोपंच कुशो
 वीरः प्रतोपनचतादृशा ॥ ततः सनिशितं बाणं वधायास्य मुमुक्षुः ॥ शरेण तेन वेद्यं न शरस्तस्य बाकी पतः ॥ शंभुना
 मुमुक्षुमाकायां गृहीतं तस्मिन् शरं ॥ एव नगो विनिहतः कुशः कोपस्य मन्वितः ॥ तस्मै न्यम्य हनन्तोऽथ दंडपाणि रिवान्तकः ॥
 गजान्यर्वतसंकोशा निदशरहं श्वसः ॥ उच्छ्वसदधिरेणाथ वीरास्तो चित्रवाससः ॥ अजायंत भशं यो धातुधिना इव किं

शुकाः ॥ बाणसंघटनाह्निस्तत्र प्रादुरभून्महान् ॥ रथबाणंधनो वह्निर्वबाधे सच बाककः ॥ पतद्भिर्वीरणेर्मत्तैर्म्रीयंते स्म
 महाबकाः ॥ स्वयेमवविहीयंत रथांश्च कणितं च जाः ॥ जहुः प्राणानश्च वराशोरभिन्नकेकेवराः ॥ हस्त्यश्च रथसंघातान्
 पतयो व्यपतद्भुवि ॥ कन्याविस्तेन योजीवेन्निरये पतितो यथा ॥ एवं तन्निहतं सैन्यं रथनागाश्च संकुके ॥ कुशेन तेन वी
 रेण स्वधर्मणे बहुलं ॥ ॥ इती श्रीजैमिनीकृतेश्रीभारते कुशलवापारव्यानेन वमोऽध्यायः ॥
 ॥ ॥ मार्कंडेयः ॥ ततः प्राप्नोमहादुःशतं प्रोविधुर्नधनुः ॥ विव्याध न विभिर्बाणैः कुशं तं कोपपरितं ॥ ततः कुशोपि
 बकवान्प्रयुमश्चानचूर्णयत् ॥ शतघ्नं हृदि विव्याध शेरानां तपर्वणा ॥ पुनश्च पञ्चाबाणानां हृदि विव्याध सत्वरं ॥ सो
 पिविद्वश्च त्रुघ्नो रथोपस्थापयत् ॥ यथा मत्तो हि मातंगः स्वकिलः पर्वतात्पतत् ॥ हतशेषाश्च योधास्तप्ययाथा
 यां यपुर्दत्तं ॥ अमूर्च्छाविहायाश्चुलवापश्यस्वबांधवं ॥ उत्थाय परिरभ्येनं कुशं वीरो जहर्ष च ॥ उवाच भो कुश भ्राता धी
 रयामितुरंगमं ॥ तेनानुनीतः संलवोतं बबंधतुरंगमं ॥ उभौ तौ भ्रातरो वीरौ यथा वायुविभावस्तु ॥ प्रतीक्षमाणौ वीराणां
 मागमंतस्त्वुवाकात् ॥ मृतशेषाश्च ते योधा ते गत्वाराममवृवन् ॥ समासीनं हृदि स्थितं च स गच्छं गपरिग्रहं ॥ त्वचं रु

रोर्दधानं च दंडधारं समेरवकं ॥ भ्रातृभ्यां सहितं वीरं मुनिभिः परिवारितं ॥ तिकाज्याहुतिसंभृत धूमेनारुणलोचनं ॥ सुवर्णसा
 तपायुक्तं संटपस्त्रमिदं वचः ॥ श्रीरामतेजः पृथिवीचचारवीरो न कश्चिन्नदधारते पुनः ॥ एतंगदीत्वादशवर्षवाक्यकः ॥ तेनास्म
 दीयं निहतं बह्वं महत् ॥ धृतः कष्यं चित्तवचानुजेन छित्वा धनुः शान्ततनुर्हि वीरः ॥ तस्यापरो बंधुरदीनसत्त्वः प्राप्तः स चाप
 सिधरो बकेना ॥ तेनाप्यशेषं विनिपातितं च सैन्यततः शतहणं पण्यपातयत् ॥ तस्मिन्नेते उर्वरिताश्च योधा जग्मुश्च सर्व
 प्रदिशो दिशश्च ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वारामो विस्मयमागतः ॥ राम उवाच ॥ युष्माकं किमयं जल्यो किमु लभ्यते च त
 सः ॥ पैशाचं वा च युष्माकं शतघ्नः केन पात्यते ॥ योधा उचुः ॥ न जल्योऽस्मां सुराजेंडनभ्रमो न पिशाचता ॥ स्मृतो ये स्वं
 सकृदाम न जल्यो न पिशाचता ॥ भ्रमो न विद्यते तेषां जायते ज्ञानमुत्तमं ॥ साक्षो देवत्वविमो भ्रमोऽस्माकं कथं भवेत् ॥ जल्योऽपि १४
 शाचता वर्षीकुतस्याद्रुनं दन ॥ रेण शतैरुशतघ्नः शिशोर्बाणैर्प्रपीडितः ॥ ततः सुदुःखितो रामो विलपन्निदमब्रवीत् ॥
 विष्टुर्लवणाय न घातितो निशतेऽश्वरेः ॥ मदीयं वचनं कर्ता स शतघ्नो भवैर्हतः ॥ केन दोषेण मम भ्राता ह्यवस्थाता दृशी ग
 तः ॥ एहिलक्ष्मण मद्गते शृणु मे वक्ष्ये लो वचः ॥ अहं हि क्षितो जातो न मया योद्धुमिष्यते ॥ सैन्येन सह तापुको भ्राताति

ष्ठितियत्र मे ॥ तत्र गत्वा तु योद्धव्यं मोक्ष्योऽश्वः स तु बांधवः ॥ तद्वाक्याल्लक्ष्मणः स्मृणु प्रययो सैनिकैः सह ॥ ततो मत्ताश्च मातंगास्थाः
 कांचनभूषणाः ॥ जात्यश्वानगरात्तस्मात्तयश्च विनिर्ययुः ॥ निर्ययुर्नगरात्तस्माच्छोधशोथसहस्रत्राः ॥ दीर्घग्रीवाश्च क
 रमादुंदुभीरवसंयुताः ॥ षोडशाष्टकुमाराश्च गर्जमाना विनिर्ययुः ॥ तेषामधिपतिर्जातो लक्ष्मणा बकवत्तरः ॥ सैनानीः
 काळजिह्वासीधर्मिष्ठो ब्राह्मणप्रियः ॥ गच्छतो तेन सैन्येन हृताशुक्ताः समुद्रगाः ॥ सरितः पर्वताश्चूणश्च भूताकाजि
 खुरेर्दृढेः ॥ विपिनेषु लताचूर्णचूर्णश्च भूतं च तत्खुरैः ॥ तत्परिग्रहं चैव पापेन हि सरित्स्वपि ॥ चक्रे रथामश्वांश्च खुरैः ॥ ना
 प्रादुरभूदजः ॥ मेघस्तदुपरिष्ठात्तुरजः पंकीबभूव ह ॥ तेन पंकेन मेघेषु घनत्वमघमत्तदा ॥ ते घनावारणानां च श्रुंदादं
 डैश्च शंहताः ॥ घनैश्च कायंति शनैर्घनस्थाम गमत्तदा ॥ दुरस्थो दुर्लवस्तस्त्वेव दूचर्मधरानसः ॥ अश्ववराः प्रधावं
 ति प्राप्ताश्च विविधांगताः ॥ मेघगंभीरनिर्घोषां गर्जंतः प्रययुस्तदा ॥ कंपयंतितथा भूमिं पर्वता इव जग्मिरे ॥ बहूषु श्वगजाम
 त्तादया पुद्गे जहर्षिरे ॥ जगज्जिरिरयाश्चक्रेः पत्तयश्च न नर्हि च ॥ ततः प्राप्तं महत्सैन्यं लक्ष्मणस्य मया बह ॥ यत्रासौ मू
 र्छितः शतैश्च शतघ्नः सैनिकैः सह ॥ ततः समिन्नातनयः पुरस्ताज्जिष्ठो ययो काळजिता समेतः ॥ दृष्ट्वा वीरं विकर्कसु

कुशल- १५ के शंशतघ्नमात्यंतिकजीवेशं ॥ ३३ ॥ ॥ इतीश्रीमज्जैमिनीहृतेमहाभारतेकुशलवोपाख्यानदशमोऽध्यायः ॥
 ॥ १० ॥ मार्कंडेयः ॥ तत्सैन्यभीषणं दृष्ट्वा तत्प्रसुं लक्ष्मणं स्तथा ॥ उवाच निर्भयो वीरः शत्रूणां मकुशः कुशः ॥
 किमिदानीं प्रकर्तव्यं लवसेन्यं समागतं ॥ वारणानां रथानां च संख्याकुर्वन् न प्रार्यते ॥ लव उवाच युद्धमत्र प्र
 कर्तव्यं हंतव्या सर्वसैनिकाः ॥ कृष्णोऽफळवद्देधोरसं मेघारसाळवत् ॥ शिरांसि पक्ष्मफळवत्पातनीयानि प्लूत
 के ॥ भ्रातः कुशमहाबाहो समग्रस्य बळस्य ते ॥ न योग्यमेतसैन्यं स्यादगस्त्यस्य वसागरः ॥ न हि सिंहस्य पुरतो जंबुका
 इवैकवक्त्रं ॥ ओत्रियैरेव धार्यस्त्वं पवित्रे न हि सैनिकैः ॥ अहं हि बाहिनीं सर्वाभग्रां कुर्वे कथां च न ॥ उत्तिष्ठ धनुरुद्यम्य बाणा
 न्याजय माचिरं ॥ अहं सैन्यमिदं सर्वं संरुम्भिनिशितैः शौरैः ॥ किं करोमि धनुः क्षिप्तं ततः सूर्यमुदक्षत ॥ लवो निश्चलया दृष्टुं
 मनसा प्रार्थय द्रुतः ॥ नमः सवित्रे सूर्याय पूष्टे ज्योतिष्मते नमः ॥ नमः सप्ततुरंगाय नित्यं यो मचराय च ॥ मेघादीनामर्था
 शायमासिमासिनो नमः ॥ अयनद्वयकर्त्रे च प्रकाशाय नमो नमः ॥ नमः स्रवणवर्णाय सहस्रकिरणाय ॥ नमः पर्जन्य
 रूपाय भानवे भास्कराय च ॥ दिवाकराय पिङ्गाय पयः स्रष्ट्रे च नाय च ॥ जगत्तमकेनेत्राय जन्मत्राणक्षयाय च ॥ विदस्ते

पिणेतुस्य नमो ब्रह्मण्यरूपिणे ॥ यज्ञसामर्थ्यकर्त्रे च पुराणागमकारिणे ॥ गाथेतिहासकर्त्रे च नमो ब्रह्मस्वरूपिणे ॥ नमो विष्णुस्वरू
 पाय रुद्ररूपाय ते नमः ॥ विश्वस्य वां क्षित्कराय नमो रमाय सर्वेश्वराय पुरुषाय सदा मकाय ॥ हंसाय चंद्राय मणिकुंडलाय
 नोम्याहमेजयकरंधनुरद्यमेस्तु ॥ ॥ जैमिनि उवाच स्तोत्रेणानेन संतुष्टो रविर्दिव्यं शरासनं ॥ ददौ लवाय रुचिरं यष्टं ते स्तो
 त्रमुत्तमं ॥ सौवर्ण्येदं रुचिरं सुवहं रुचिरं ददं ॥ धनुः प्राप्य महाबाहुः लवः कुशमथाब्रवीत् ॥ उपदिष्टं हियस्ते त्रिमुनिना गुरुणा मेम ॥
 सारं तज्जापितं भ्रातः स्तस्माल्लुब्धं महद्भुतः ॥ यद्यच्छास्त्रमयं वस्तु तदहं प्राप्नुयाज्जपन् ॥ इत्येवमुक्त्वा वचनं संजग्मते महाब
 कौ ॥ दुग्धसैन्यादवीं किं कौ प्रोवायु विभावसू ॥ तौ प्रविष्टौ महत्सैन्यं लक्ष्मणेन लुपाकृतं ॥ वर्षमाणौ शरोघातैर्विभीतौ
 इव पर्वते ॥ आवर्तः स महानासीत्तयोः सैन्यं प्रविष्टयोः ॥ मैनाकमंदराभ्यां लुप्तमप्यमान इवाणवे ॥ संघटनात्तयोर्वियोज
 नार्थं गतं वक्त्रं ॥ कालजिह्वलक्ष्मणेन हृद्दोरुधोते शौरैः कुशं ॥ लक्ष्मणस्य च सैन्येन लवोरुद्धातिपौरुषः ॥ अमो गजानां परि
 तो लवस्यासीत्पुदारुणः ॥ गजे गजे तत्र रथादशासनं धरे धेवाजिशतं बभूव ॥ हरो हरो यत्तिशतं हिलस्यो एवं भ्रमोणा स
 शतेन रुद्धः ॥ ततो निजघ्नुः शरचक्रमुज्जैः पादौ लवते शतशश्च योधाः ॥ गदाशोभिर्घोषिपरस्वधैश्च चक्रैः क्षरं प्रैर्विवि

धैर्यवृत्तैः॥ पाशैः करग्राहकैरेस्तु बाळमेकाकिनंते परिवहरेतं॥ सतांश्च जपेन निशितैः करप्रेः॥ शिरांस्रभूमाविकिरन्सुश्रुति॥
 लंबोलेवेनाहवकर्मकुर्वन्ननादकन्यातकेशयथायमः॥ शतंशतेन विव्याधद्विशतं तैर्द्विशतेन च॥ सहस्रांश्च तदेव न सह
 समयेन च॥ वीराणामहनत्कृद्धो प्रयुतं प्रयुतेन वा॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ चत्वारिंशद्गुमीर्हत्वा गजानां सिंहविक्रमः॥ शिरः
 संभिनसंवागे दिशः सर्वा विलोकयत्॥ इतः सैन्यमिलः सैन्यं रवारणसंकुलं॥ लसत्तुव इन्द्रमाभिश्च इयामीभूतं गजेरपि॥
 ददृशे चारं सल्लो न कुशं दृष्टतः पुरः॥ तदा दक्षो चिरं बोको भ्रातो मेकगलः कुशः॥ इति चिंतयन् सत्यं लवस्य धनुरुत्तमं॥
 जहार राक्षसः कृद्धो मातुर्कैलवणस्य यः॥ रुधिरारव्य इति ख्यातो रामं नृपराजमागतः॥ ततो लवात्पकायं लं धनुरादाय राक्ष
 सं॥ तिष्ठतिष्ठेति चोवाच मत्तो जीवन्कयास्यसि॥ इत्येवमुक्त्वा वचनं चक्रं जग्राह पाणिना॥ स च क्रमादाय खमुष्मपातयेत्त
 यथा मध्यमिव प्रगल्भः॥ शिरवीवपुष्मान् दक्षिणं जावलि तोरराजसाक्षादिव चक्रपाणिः॥ गगनसंलुप्तं दृष्ट्वा योधा विस्मयं
 तेदिति॥ ततः श्वोपेषु रुचिरां चोपां स्तेपुयुं निर्मयात्॥ केचिद्दक्षश्च चर्मणि सुदृढा निचमूर्यनि॥ अस्मानुपरिवीरो सोपति
 प्यति न संशयः॥ इति केचिन्मलिनं हत्वा स्पंदनस्याधरागमत्॥ बाणानि निर्मलवर्माणो वारणाभुवि शरते॥ तेषामुदरस

ध्यस्थाः केचित्छिन्ना महारथाः॥ एवं समीता वीरा ये ते धैर्यं चक्रिरेतदा॥ अवशिष्टा महावीरा निर्भया दश एव हि॥ राक्षो दश
 रथस्यासन् मंत्रीसूते हितस्तुतः॥ जितश्रमो धार्मिकश्च सुकेतुः शतसूदनः॥ चंडो दमः रामः कोमो मकः सिंहश्च ते दश॥
 विव्यधुः सायकैः स्त्रीक्ष्णैः लंबं रेव चक्रपाणिनां॥ दशभिर्दशभिर्बाणैश्चिच्छेद चक्रमूर्च्छिताः॥ छिन्नचक्रैः लवः शीघ्रं ज
 ग्रापरिष्मिभुवि॥ जघान मंत्रीपुत्रांस्तान् परिधेयान् सहान्वितं॥ ते छिन्नवर्मचर्मणो निपेतु रुधिराक्षिताः॥ वेदबात्पा कुशान्
 ज्ञानास्तिकारो रेव यथा॥ लंबं त्सराक्षसः प्राप्नो रुधिरारव्यो गदां वहन्॥ गदया ताडयामास मूर्ध्नि तं लवमोजसा॥ जघाम
 छीं बाको सोमदूर्ध्वं तं हतच्छेपलम्॥ मूर्च्छां विहाया मुलवस्तदा तस्मै गजेन्द्रवत्॥ कुंतमादाय प्रभुमिस्त्रं प्रययौ राक्षसं प्रति॥ के
 शघ्ना हृष्यतं दुष्टं कुंतेन मभ्यहनक्षिरः॥ स्वधनुर्जग्रे हवीरः सूर्यदत्तं जनादच॥ मुमुक्षुर्निशितां नृबाणां सैन्यं क्षयकरान्वह
 न्॥ ततः सैन्यं महतो वधितः पुनरेव सः॥ गर्भस्थो हि यथा जंतुरजानेन बहिःस्थितः॥ वर्धमानः पुनः स्वधस्तनसैन्येन वधितः॥
 तेषां राक्षसादिनां बहिःस्थान्येव दहति ध्रुवं॥ तावत्स बाळसू सैन्यमदहत्कोपपूरितः॥ ॥ ॥ इती श्रीजैमिनी हते भारते कु
 शलवोपारव्याने एका दशाध्यायः॥ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ कुशस्तं लक्ष्मणं दृष्ट्वा प्रययौ सिंहविक्रमः॥ आया

कुश ७ मुक्त तंपंचभिर्बाणैर्लक्ष्मणाभिजघान तं ॥ तैस्ताडितः कुशेर्वीरः इदं वचनमब्रवीत् ॥ स्थिरो भव महाबाहो आपदं पृच्छतः कुश ॥ इत्येवमु
 क्तावचनं बाणं चैकं मुमुक्षुः ॥ तेन बाणेन सरथो बभ्राम घटिकाद्वयं ॥ अतिभ्रामेण च त्वरिपंचत्वं वाजिनोपयुः ॥ ततो न्यरथ
 मारुह्य लक्ष्मणा मुमुक्षुश्चिरान् ॥ द्वाभ्यां शरभ्यां चिच्छेद कवचं चोतिनिर्मकं ॥ किरीटं च त्रिभिर्बाणैस्स दद्रु तमिवामवृत् ॥
 सभिन्नं कवचे वीरो बहु त्वत्सर्पराडिव ॥ रराज तस्मिन् हरिणे सीता सूनुर्गलकुम्भः ॥ अब्रवीच्छमणं वीरः कुशा विनयपूर्वकं ॥ द्वि
 षड्भावं परित्यज्य मम भारस्त्वया हतः ॥ उपकारः कृतो नूनं त्वया कर्त्तव्यं तत्प्रावय ॥ सैन्यमरो महानस्ति तव लक्ष्मण सांप्रतं ॥
 तत्सर्वं नाशयिष्यामि पश्य मे हस्तलाघवं ॥ अथ सक्तं जपन्नेव अथर्वसूत्रं विश्रुतं ॥ आग्नेयमस्त्रं मुमुक्षे सीता सूनुर्न हाव
 कः ॥ आग्नेयास्त्रादेतो ज्वाळाः प्रादुर्भूताः सहस्रशः ॥ ताभिस्तस्य रथो दग्धौ लक्ष्मणस्य महात्मनः ॥ सैन्यं दग्धं पतकाश्च
 वासां स्यामरणानि च ॥ ज्वलत्कुचकिने वीरा दग्धश्मश्रुश्चिरैरुहाः ॥ दृष्ट्वा ते स्मजटापुङ्खं वाजिनं हंसवर्णिनां ॥ रथाश्चक्राणि द
 त्पन्ते छत्राणि चामराणि च ॥ आयुधानि च सर्वाणि दग्धान्यासन् हविर्भजात् ॥ दृष्ट्वा मानं लोदृष्ट्वा सैन्यं शतानि बर्हणः ॥ लक्ष्मणः
 शमयामास तदस्त्रं वरुणास्त्रतः ॥ ततः कृद्धः कुशा वीरो वायव्यं संदधे शरं ॥ वायव्यास्त्रेण ते वीरा सर्वं वियलि विस्त्रमुः ॥ दासा

शाद्रजामतां पतंत्य निकरं हस्ता ॥ ॥ जैमिनिः ॥ सेनानी काकजित्कृदो लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् ॥ संहारिष्याम्यहं वाकं वेके वम
 करा लुप्यं ॥ यावत्कनीयान्नायातस्तावत्कुर्वे पराक्रमं ॥ इत्येवमुक्तावचनं कुशं प्रायासकाकजित्कृदो ॥ सेनाध्यक्ष उवाच
 मयानूनं संज्ञातोरामचंद्रवक्त्रक्षयः ॥ ज्ञातो यद्यपि कुर्वहं कुशस्योन्मूकनं धवं ॥ काकजिद्रुषितं श्रुत्वा कुशावचनमब्रवीत् ॥
 स्नेहाविधियथा कर्णे रथ्याश्रवणवर्जितौ ॥ अजागकस्तनस्य व व्यर्थं नाम विभाव्यते ॥ बाकानां हियथाश्मश्रुधारणं वरसाश्र
 तं ॥ सेनाध्यक्षः कृतस्तेन तादृशा बहुजल्पकः ॥ त्वयि पश्यति रमूढमहत्सैन्यं ममानुजः ॥ बाणं छिंधिमयामुक्तं तव जिह्वा विदा
 रकं ॥ ॥ कुश उवाच ॥ मे नीलं सांप्रतं जलोवाहिन्याः संस्थितं बकं ॥ अनया जिह्वा पूज्यं त्वं मौनं व्रतमाचर ॥ अपतं का
 कजित्कृदो बाणेनानतपर्वणा ॥ कुशं दुर्दृश्यं विध्वा वामहस्तमताडयत् ॥ रिवलीचकार स कुशो बाणैर्हस्तं च दक्षिणं ॥ ततो र्ध
 चंद्रेण शिरश्चिच्छेदास्पसकुंडकं ॥ हतकाकलिप्रोढः कृद्धः सोमि त्रिरभ्यगात् ॥ वर्षन्वाणगणान्धारान् शाकताकवटकिदः ॥
 कुशं जघान यद्दृश्य बाणैः पट्टिरथा दृढं ॥ शक्तिं च क्षपसो मित्रीः कुशं प्रतिगदो युधि ॥ कुंतरे वरुचं परस्मिन् तोमरं च सनाक्षि
 पत् ॥ कुशस्तु सप्तधातानि शस्त्राणि परिचिक्षेदे ॥ न नर्द सिंहवद्दीरुत छतिष्ठ शरान्सह ॥ इत्येवमुक्ता नाराचान् रपंचवाल्मी

किनार्पितान् ॥ गार्धपत्रान्कनिशितान्विषमान्पन्नगानिव ॥ ज्वलदग्नि कणान्वाणान्वीरोधनुषिसंदेधे ॥ अथमुक्ताः शराव्याम्निज्ज
 वंतौमर्ममेदिनः ॥ बिभ्रिदुर्हृदयंतस्यलक्ष्मणस्यमहात्मनः ॥ लक्ष्मणोनिपपातोर्व्यासूर्यः स्वादिविनिःप्रसूः ॥ जैमिनिः ॥
 ततः शुभ्रावनिनिदं त्वस्यचक्रशरणे ॥ खड्गचर्मधरश्चापिपुष्पेपक्षिराहिव ॥ ददर्शलंलंबवीरेवेष्टितंगजपंक्तिभिः ॥ खड्गेनाभ्य
 हनत्कुहे ॥ गजाश्वरथिनोबहून् ॥ भ्रमीर्जघानताः सर्वाक्षणात्तुवममोचयत् ॥ वल्मीकेराश्रमेतस्यासर्वसैन्यंनिपाति
 तं ॥ तस्मिन्नुर्निर्मयोवीरोवीक्ष्यमाणोस्वमाश्रमं ॥ ॥ इतीश्रीजैमिनीकृतेभारतेकुशलंवापारव्यानिद्वादशोऽध्यायः ॥
 ॥ ७ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ॥ गंगातीरेरामचंद्रो दीक्षितोऽयमृमंटे ॥ भरतं प्रत्युवाचाप्यमुनिभिः परिवारितः ॥ कथं
 विजित्यनायातिलक्ष्मणो ह्यधारिणो ॥ यस्यापराजयं प्राप्तः शत्रुघ्नः शैलवानुजः ॥ सौमित्रिवीक्ष्यसंग्रामत्रैलोक्यसुख
 राचरं ॥ स्वप्नमप्येविलीयतप्रत्यक्षं कः सहिष्यति ॥ तमद्यबहुभिर्वीरैः सहितं कोपपूरितं ॥ पतनादनुजस्यापिमयाज्ञातो
 नतौक्ष्मौ ॥ यो धितुं वनशावाक्षौ चपकौ नाथवर्जितौ ॥ लक्ष्मणस्यपयत्रस्तौ शरणं कंगमिष्यतः ॥ आनृष्यति सौमित्रिः श
 त्रुघ्नं धर्मलोकितः ॥ स्वप्नभातेनपत्नीतं जनन्येदरीयिष्यति ॥ लक्ष्मणं कुपितं दृष्ट्वा संहरंतं हिवाक्ये ॥ प्रार्थयत्यनाथाकिं

क्षणापतयोः प्रसूः ॥ कुतः प्राप्तौ स्वनाशायदारकौ विघ्नकारकौ ॥ निहिद्वयं विहीनो मेवर्वमेकं तुरंगमः ॥ शत्रुघ्नरक्षितः प्रापयाम्या
 पार्श्वनिबंधनं ॥ मामनादृत्य मरता सुग्रीवं च विभीषणं ॥ अंगदं वा किल नयं हनुमंतं महाबलं ॥ अन्यानात्मसु हृदयं नृत्तलक्ष्मीं ह
 त्वापहारकौ ॥ राज्ञीं न करसंप्राप्तं पश्यतां वाक्यं चिष्टितं ॥ भरते प्रपद्य जनान्संदेहं मे नयंति ते ॥ लक्ष्मणं प्रतिसंग्रामे यथान
 यतिवाजिनं ॥ वचनं कुरुते ह्रस्वः सौमित्रिर्मामंकरेण ॥ ॥ जैमिनिः ॥ ॥ भरतेन समाहृताः पंचदूता महाबलाः ॥ रामपार्श्वे
 क्षमौ दबतानुवाच स्वयं प्रसूः ॥ श्रीरामः ॥ ॥ यातुलक्ष्मणमोनंतु ब्रूलमद्वाक्ये भवतं ॥ जीवितेन युतो युद्धे मोहनास्त्रेण
 मोहितौ ॥ रक्षणीयो त्वया वाक्ये सागसावयिलक्ष्मण ॥ त्वं वीरः श्रुतसंपन्नो शूरः सर्वास्त्रकोविदः ॥ रथस्थोऽस्मि महावीरवि
 रथोऽतो निराश्रयो ॥ अत्रानपशिष्टवृगान्मापातयरेण उभौ ॥ परवाक्ये दयायुक्तं चित्तं कुर्वन्ति ये जनाः ॥ ते पुत्रपौत्रसहितो जायं
 तेषु विस्मायकः ॥ मयानपुत्रवदनं सीतालनयसंभवं ॥ वीक्षितं मुविप्राप्तं न ततस्तोमोचयस्वसौ ॥ प्रष्टव्यैकस्य तो पुत्रो किमर्थ
 वनचारिणो ॥ युवयोर्यजनी कुत्र तत्तत्सखासमानय ॥ ॥ जैमिनिः ॥ ॥ एवं तैश्चातिरमितुदूतान्प्रतिविशंभले ॥ तावदूताः दि
 शोर्भन्नाक्षतजोषप्रवर्षिणः ॥ लक्ष्मणस्य महावीरारामं शरणमाययुः ॥ रामरामेति जल्पंतः शत्रुसंतस्तुमहद्भयं ॥ राम

कुशलं व राममहावीरात्रास्यस्मान्महेतोभयात् ॥ बहुकेनवेकेनापि वृतः शूरः सलक्ष्मणः ॥ प्राप्तस्तत्कदनंघोरं शतं प्रायत्रमूर्च्छितः ॥ सस्य
 निकाक्षितौ बाणैः कुशं परितोषति ॥ किंशुकाः पुष्पितायत्र न ज्ञायंते जनेस्त्वव ॥ कुशसायकभिनन्तंगैः रुधिरापीडवाहिभिः ॥ वी
 रैर्न ज्ञायते किंस्वित्किंशुकेरिपुष्पितैः ॥ वज्रपातसहावीरानानाशस्त्रप्रपीडिताः ॥ न ज्ञायंते व्यथां व्यवेते कुशेन विमूर्च्छिताः ॥
 कुरुते वाहिनीलीनां भूमौ बाकोलवस्तदा ॥ लवेनैकेन शिशुना हृष्टासावाहिनीक्षणात् ॥ लक्ष्मणस्य बकाध्यस्तः पतितो भुवि
 राघव ॥ काकजिह्वुभिः सार्धं कुशबाणैः प्रपीडितः ॥ लक्ष्मणेन हतं युद्धं भ्रातरो वीक्षितौ चतौ ॥ स्वमनः हृपया युक्तं वैरं
 त्यक्तानुजस्य तत् ॥ ततः कुशं प्रत्युवाच सौमित्रिः सतवानुजः ॥ गच्छ बाककमुक्तेः सिकानिष्ठेन संरणे ॥ जनन्ये बृहिसुक्तास्मि
 क्षमायुक्ते न केन चित् ॥ लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा कुशो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ त्वंगच्छामं मुक्तेः सिद्धुः शिवं त्वानेयाधेयत् ॥ यद्दीक्षा
 वृत्तो भ्राता लव वद्धो बिलक्ष्णे ॥ नक्ष्मा ल्या ल्येह नाम संप्रतं हि विलोक्यते ॥ तस्मान्निजमतं तुं केशितन्न समाजये ॥ भीतावमा
 न संसर्गकारकाद्राघवादय ॥ हृपाधलात्वं निमित्तं प्रसयोत्याह लक्ष्मण ॥ प्रहराशुभरान्मेतत्तं पौरुषत्वं विभाव्यते ॥ लक्ष्मणस्तं
 जपानाय हृदये सप्तभिः शूरेः ॥ तेशरास्तं तदग्निं त्वावाकं पुद्गे तथा विधे ॥ पतिताः कर्णेन लीक्षणाः विभिदुः पादपानपि ॥

ततः कुशस्य बाणौ चलक्ष्मणस्य केके वरं ॥ समाकीर्णत्वग्बिहीनं क्षणादेव रोपकृतं ॥ कर्तुं किं लक्ष्मणो विलीनवीरः स्वकेके वरं ॥
 पूर्वस्यासेन केवर्षिं तस्माद्वाकं प्रवेधितः ॥ पश्चात्प्राप्तवीरो सौकुंडलीसायकैः क्षतः ॥ भग्ननिपातितं तेद्यगंतरामादिशो
 द ॥ भ्रातरो तो महावीरो भ्रातौ शतं चलक्ष्मणौ ॥ ताभ्यां विहनाहिवयं तुभ्यं शंशितुमागताः ॥ रक्षदीनान्नुपपते कुरु युद्धं
 वेन व्रज ॥ यावं नयंति ते बाणाः कुशकार्मुकनिश्चिताः ॥ नान्यगणास्तस्य कुशस्य करतः प्रभो ॥ जेमितिः ॥ एवं विधानि
 वाक्यानि श्रुत्वा तेषां रसाघवः ॥ मूर्च्छितो निपपातो व्यभिस्तस्याग्रं तस्तदा ॥ गृहीतो मरते तस्य सित्तश्चैवं भसारधुः ॥
 परिमृज्या स्येनेत्रे ते समास्याश्च पुनः पुनः ॥ चेतना सहितं वीक्ष्य भरेता वाक्क्रमब्रवीत् ॥ माविषोद मनः कार्ष्णलक्ष्मण प्रति
 मारिष ॥ शतं चैनसमं युद्धं तदर्थं विनिपातितं ॥ लक्ष्मणास्त्यक्तुं कामोयं स्वदेहोदुः शिवतो मृश ॥ पीडित्यागतो देवीयदाप्र
 भर्तृकानेन ॥ सीतादुःखेन नो जीवन्मुरायांतिनेतं किं ॥ शंसितुं न्यपुरायांति तवादेशो मया कृतः ॥ तथापि न हृपाजाना
 जानक्या न चलक्ष्मणे ॥ संस्मरेते समये मृत्युमकरो लक्ष्मणो मम ॥ अथ रामनिमित्तं हियरुकोयं सबाधवः ॥ स्मृत्वा त्यागं
 ससीताया युद्धं तस्याज जीवितं ॥ विनापराधं त्यक्त्वा यावने सीतां समागतः ॥ तत्र त्यं किं लिखं देहे धारं संस्थितः सच ॥ तस्मा

घः कुराको दंडः प्रचंड शरंगगया ॥ श्लाकितं कल्बपंगात्राद्रामपूतेयिलक्ष्मणः ॥ भरतं मामपूतं हि किन्नेप्रख्यसीवनं ॥ अद्य
 राघवयास्यामि कर्तुं स्वंपावनं वपुः ॥ विचारं समं ज्ञाते सीता त्यागेन तवने ॥ अयोध्यायां स्थिरो जीवन्तथायकरोम्यहं ॥
 कथं हि नो प्रतिष्ठामि सीताशतघ्नलक्ष्मणे ॥ रामः ॥ कोसो भरतजानी हि सबके ब्रजकानेन ॥ तमानय कुरां जीवो
 सातुं जंममसन्निधौ ॥ समुत्थापय वीरो तौ मूर्छितौ मम बांधवौ ॥ हनुमानपिया विषजां बंधां सहवानैः ॥ तवानुवृत्ति कुर्व
 णा ऋक्षराजो महाबळः ॥ शीघ्रं यातु वने स्नातः सर्वपश्यंतु ते कुरां ॥ मत्तोधिकतरस्त्वं हि भावैः सर्वैर्विनाजसे ॥ ज्येष्ठम
 न्यपरात्वा हि सत्यं शौचादिभिर्गुणैः ॥ कनिष्ठोऽसि पुरोयन कर्मणा त्वमभूर्मम ॥ पितृवाक्यं मया त्विदं ब्रुता काननं प्रति ॥ तया
 तु न हतं तस्य जनकस्य वचो महत् ॥ नंदिग्रामे प्रसवो जातः जटावल्कलधारिणा ॥ भरतस्तं ब्रवीद्वाक्यं कथयामरघू इह ॥
 शृद्धौ तौ वाक्को वीरो तव सैन्यानि वारको ॥ मत्तो भवन्विजानाति हनुमाने दवानवा ॥ अंगदोऽपि विजानाति नीलिजः सचिव २०
 स्तव ॥ अंगदो वाच मन्येहं वाक्को तौ तुराम दुर्मनः पणो ॥ सीतां लोकापबोदेन यज्जहोरघुने दनः जैमिनिः
 एवं रामसमादिष्टो हनुमत्प्रभुर्वर्ततः ॥ निर्ययो भरतं हृद्दो रथमारुह्य सत्वरः ॥ निर्गलं बहुके सैन्यं गगने भरतके पिच ॥

राघवस्य पुरा इम्यान्तरवानरसंकुलं ॥ भरतः काननं प्राप्य हनुमंतमुवाच ह ॥ भरतः ॥ हनुमन्त्यस्य संग्रामे कुरावाणे निपा
 तितः ॥ नामस्य वीरा बहवो विशरस्का विबाहवः ॥ गजान् हयान् तथा न्वीरांश्च रक्षानां नमस्तकारम् ॥ धावमाना न्युरः परपरा
 तास्तस्मिन्मृतस्ततः ॥ कुतस्तौ पतितौ वीरौ रणे शतघ्नलक्ष्मणौ ॥ शोणितेनात्र नीयंते बहुके नमहाबळाः ॥ भागीरथी प्रात
 बका रूनी तौ किं मम बांधवौ ॥ कचिल्लराः कचिस्मादाः कचिदंतान्दणामिह ॥ दृश्यते वाहनानां तु कचिल्लेखाः कचिद्रुजाः ॥
 इमान् नदींस्तुल्यं ब्रजपारं न शिष्य ॥ यथा गतोऽसि तां लंकां तं लीचीं जकधिपुरम् ॥ कुत्र तौ पश्यन्तौ बांधवौ माम्को बुद्धौ ॥
 विलोकनीयौ निपतौ तया कुरावौ कचिल्ल ॥ हनुमानुवाच ॥ ॥ तदा तीर्थेऽस्मि भरतसागरं सीताया लह ॥ संमुखं सापु
 राज्ञा तां विमुखं विलोक्यते ॥ शोणितौ घानदीं मन्ये दुस्तरं लक्ष्मणाग्रज ॥ तथा पितृवाक्येन वीक्षितुं यांमि बांधवौ ॥ इ
 त्युक्त्वा तान् नदीं लीचीं ददर्श पतितौ वपुः ॥ शरनिर्भिन्नसंबां गोरयो शतघ्नलक्ष्मणौ ॥ प्रार्थयंतां विवधेरा सीता त्यागेन दुः
 खितौ ॥ माकोपं ब्रजे नो स्नानं देहि सीता दहाविति ॥ हनुमांस्तौ गृहीत्वा पबाहुभ्यां पुनरागतः ॥ भरतस्य समीपं हि मूर्छितौ त
 रसान् ॥ ददर्श भरतेऽभिनेनो कुरावाणेः समंततः ॥ रथे संस्थापयामास भ्रातरो विस्मया न्वितः ॥ रक्षणं च तयोः कृतौ हनुमंत

कुशल. सुबाचह॥ कर्गलोबाककोवीरोममसैन्यनिपातको॥ हनुमन्मकुत्रापिबाकरूपधरोसरो॥ गतोलक्ष्मणलेत्रोचोपातधित्वामहा
 रणे॥ ॥ हनुमानुवाच॥ ॥ तेचनादशैरीयंमूर्धितोलक्ष्मणस्तथा॥ यथाकुराशैर्योस्तानजहातीकर्मकं॥ मूर्च्छासामामु
 २१ येत्येषावक्ष्यलक्ष्मणमातुरं॥ पश्यंतिसैनिकाः सर्वे बाकाभ्यानिहतंबकं॥ ॥ इतीश्रीजैमिनिहलेभारतेकुशलवोपा
 रव्योनित्रयोदशोऽध्यायः॥ ॥ ॥ जैमिनिः॥ ॥ एतस्मिन्नंतरेप्रतोधनुर्विस्फारयत्कुशः॥ खड्गचर्मधरोवीरोलवःसं
 ग्राममागमत्॥ प्रकाशयित्वापृथिवीशरैःसागरमेरवकां॥ सूर्यातिर्धानभोषेदेधातंचसमपद्यत्॥ आत्मनश्चपेरषांचवीरो
 नहायतेतदा॥ तप्तान्योन्यंन्नामभिश्चक्रौशौरिरणकोविदाः॥ गजमत्ताः प्रधावंतचूर्णयंतिरयान्वदून्॥ रथवेगेनाश्ववराः
 पतंतिस्यपृष्ठतः॥ हयवेगेनाश्ववरापादाताम्बुविशेरते॥ दोधूयरज्जुंसलवः प्रविवेशमहचर्म॥ शिरस्याधायचर्मोस्करजुना
 श्वपदोक्षितः॥ हस्तिहस्तान्विशकांश्चचिच्छेदसकुशानुजः॥ दीर्घहस्तंसमालंब्यब्रजत्युपरिहस्तिनां॥ विदारयत्किंनो
 दोकाष्ठानीवकुण्डकः॥ मुक्ताफूकानिजगद्देमुष्टिभिर्भुविचक्षते॥ हस्तींदलेषुपतिताः खड्गधाराभयानकाः॥ समुत्थि
 ताश्चाग्निकणाः स्निदहंतीस्मसैनिकान्॥ तावत्कृद्धोमहाबाहूंकुशाबाणान्मुमाचसः॥ शिरांसिचिच्छिदेवीरोबाहू

नंगदभूषिताः॥ शिरांसिकरिणां बाणैः रनघट्टिवमोजस्ता॥ आकोशेधापितेप्राप्ता एकीभावंव्यवस्थिताः॥ अतःपरं हिनक्षत्रं
 भूतंचनभविष्यति॥ तस्मान्नक्षत्रतांप्राप्तः खेहस्तोहस्तिनांतथा॥ वर्षत्यधापिभूयष्टेहस्तोदातोदकंबहू॥ चित्रांतस्वातिपा
 नीपंनिदानंमौक्तिकस्यच॥ एवंहिकरिशीर्षाणिछिन्नानिशतशोरणे॥ कुशेनतेनवीरेणतदद्भुतमिवाभवत्॥ कुशकोदंडं
 कारबधिरिक्षतदिग्गजाः॥ ददर्शभरतः किंतौकार्तिकेयगेणभ्वैरो॥ संहारितंनिजं सैन्यंवनंवायुविभावसू॥ मुमोचनिशि
 तान्बाणान्तेषांधारयिवांबुदः॥ ॥ जैमिनिः॥ ॥ बाककोकार्मुकपुतोघनश्यामोचसंहतौ॥ कापक्षधरोवीक्ष्यहनुमा
 निदमब्रवीत्॥ एतोरामाकृतीबाकोबकचिक्षेपदक्षको॥ यत्रातिष्ठत्सर्वत्रभरतग्रामहाबुकाः॥ एवंब्रुवतिवीरैस्तदापवननं
 ३ देन॥ तावत्कृद्धः प्रत्युवाचतुर्वरागतंमुदा॥ पश्यसेन्यंलवप्राप्तं लुरगंनेतुमिच्छसि॥ ब्रजान्येतत्तुंभ्रातस्त्रुरंगंलां हपाकय॥
 ततोरामानुजंवीक्ष्यकुशावचनमब्रवीत्॥ शतशोलक्ष्मणश्चेमिशयालेनिहतंबकं॥ किंमोभमेनजसि शत्रुमांकुरामागतं॥
 ॥ भरतः॥ ॥ त्वान्नापिप्याम्यहंयुद्धपराजित्यनिजांपुरिं॥ स्वरस्वचरितंबाकमुंचेघाटं ब्रजांफना॥ जनैर्नीतामसिभिनेरुपावां
 वीक्ष्यजायेते॥ जनन्यहमुक्तेस्मि सर्वभरतेनच॥ क्षमितस्यवकस्यास्यपातनंयत्तथाहृतं॥ तत्कृत्वावचनंतस्यकुशो

बाणैरथार्हयत् ॥ भरतं सप्तभिर्विश्रान्वा नरा न्य च सप्तभिः ॥ हनुमंतं शोते नापंता उपामास संगरे ॥ बाणानां बकि पुत्रं च सहस्रे
 ण हसन्निव ॥ नीकं पंचशतैर्विधासत्तत्ता च न ऊरणे ॥ जांबवंतं त्रिसाहस्रैर्बाणैर्विधाधरोषितः ॥ यस्य यस्य शरो लुप्तो ह
 हृदये नितरां बकात् ॥ मूर्च्छां विताश्वपतिताः सीतापुत्रेण ताडिताः ॥ बाणैः पडिस्वराजं दले वेनातिबद्धायसा ॥ भरतस्य
 धनुर्दिन्नं रथश्च विदकीकृतः ॥ कुशकोदंडमिमुर्तैः मुमोह भरतस्तदा ॥ गिरिमुत्साद्य हनुमात् भरतं वीक्ष्य मूर्च्छितं ॥ वि
 क्षेपसीतास्तयो मूर्ध्नि तं योजनायतं ॥ तं पर्वतुर्दीर्घनेत्रो बाणैश्चक्रतुरंबरं ॥ असरेणुनिभं रुद्रगात्रभूतं सुखप्रदं ॥
 पंचभिस्तं हरिस्तं अभिन्नमापि मूर्च्छितं ॥ शूनैः कनकचित्रैश्चक्रुः शस्त्रैश्च पौरुषात् ॥ तालोभग्ने बकं भूयो रामाय
 पातितं जनाः ॥ कथयामास रुद्रिना श्रुत्वानामोपि निर्ययौ ॥ सक्तग्रीवो महाबाहुर्भ्रातृदुःखेन दुःखितः ॥ विभीषणायुतः
 श्रीमान् विस्मयोत्सुकुलोचनः ॥ वनं प्राप्य रथारूढस्तौ ददर्श च तत्त्वकं ॥ हतप्रहता विध्वंसं रामेन परिष्ठापितं ॥ जैमि
 निः ॥ ॥ रामः पप्रच्छ तौ बाकौ स्वाह्वलीधन्विनां वरौ ॥ कुतो धातो धनुर्वदौ भवद्ग्रायद्वतं वकं ॥ केनोपनीतो विधिबल
 श्चिद्देहकृतश्रमो ॥ कश्चित्ककासकुशलो धर्मश्रवणतत्परो ॥ कश्चिन्नपरदोरेषु विरुद्धा रुष्टिर्यते ॥ कश्चित्तेषु च

विप्रेषु प्रतिज्ञाया श्रयाकृतं ॥ कस्तातः काचजननी कुत्र वासो निवेद्यतां ॥ तद्गुणितमुपश्रुत्वा कुशो वचनमब्रवीत् ॥ किमस्मदे
 यकथया वंशजो हवयान् प ॥ क्षात्रे पौरुषमुस्त्य कथ्यते त्वाद्देशेर्जनैः ॥ शीघ्रं युधस्वरो जूडविलंबः क्रियते कथं ॥ ननु
 रंगोऽस्मदीयोऽयमुच्यतां वापि युध्यतां ॥ इतीवाक्यं तयाः श्रुत्वा रामो वचनमब्रवीत् ॥ न कुर्यात्पुनर्युद्धं नवान्कथय
 तूधवं ॥ ॥ कुशलवाचुः ॥ ॥ केवळं सपुत्रेसीते क्षमाशिकौ च नैवेने ॥ तात वत्स तवान्सर्वं जातकर्मदिक्कुनिः ॥
 उपनिम्य च वान्प्रीतिर्वदं सम्यं पाठयत् ॥ तथारामचरित्रं च स्वमनो ह्लादकारकं ॥ तत्तदास्यासंयोगेन हृष्टिर्विमकतां व
 जेत ॥ बुद्धिः स्वास्थ्यामनः स्वास्थ्यं प्रतापश्चापि वर्धते ॥ तस्माद्दत्तं वकं सर्वयोधानां तव मारिष ॥ मम तानास्ति मेरा
 तपुत्रदारधनेषु च ॥ तस्मात्तत्स्यैस्यस्य गणना तेन विद्यते ॥ न शक्तिर्विद्यते रामसात्यक्काकिं क्षयावने ॥ शक्तिहीने ता
 नरः कस्तु युध्यते निशिते शोरे ॥ रामो मन्यत पुत्रैस्तौ सीताशब्देन कर्णनात् ॥ धिगस्तुरवलुने बुद्धिस्तुक्ता धनुरुज्जहो ॥
 पपातरपनी उधमूर्च्छितो जनमेजय ॥ ॥ इती श्रीजैमिनि कृते भारते कुशलवापाख्याने चतुर्थोऽध्यायः ॥
 ॥ ॥ जैमिनिः ॥ ॥ मूर्च्छां विहाय धर्मात्मा धीरः सत्यपराक्रमः ॥ एतौ कस्यात्मजौ वीरो जानीहि कपिसत्तम ॥

कु. २३
 सग्रीव उवाच ॥ ॥ पुराणपुरुषाज्जाता बुभौमन्यत्र राघव ॥ प्रतिबिंबं तावकं च वनमध्ये विलोक्यते ॥ नापरं संगरं मन्ये ज
 ययुक्तं विना प्रभुं ॥ तवाग्रेयामिवाकौहि युधियोधयितुं नृप ॥ गृहीत्वा शारिखनं राजन् मुमोच पुरतस्तयाः ॥ तौ वृक्षानिक
 त्तः हत्वा चक्रतुर्मूर्छितं हरिं ॥ शैरस्तु निशितैस्तावन्निर्कोपुध्यत चानरः ॥ नीकं बाणनविद्याधकुशः कोपसमं न्वितः ॥
 बभ्रुवर्बहवो नीकारुधिरात्तस्य चापरे ॥ व्याप्तं चैव रणं सर्वं तन्निमाणेर्माहाबके ॥ तावत्कुशेन वीरेण बुद्धिः सम्यग्बिन्वा
 र्यच ॥ जकौ कास्त्रेण सर्वं वीर्यं ॥ पेलुर्धरातेके ॥ सचापि पतितो नीकः पोरमग्राश्वे सैनिकाः ॥ एक एवाभ्यवद्रामो नाभ
 वत्सैनिकाश्चते ॥ नामो मुमोच नाराचां स्तीक्ष्णान्काकानकप्रमान् ॥ मार्गकानिः फकाः प्रतुः ह्यपणास्ववमंदिरे ॥ मनोरथा णा
 निर्धनस्य शैरमेघाद्वांबरे ॥ यं यं बाणं मुमोचा सैमराघवः कुपितो मृधे ॥ तं तं विधां चक्रतुस्तौ सचतुर्थं भववहः ॥ एवं दत्तं दि
 भवद्वंद्वं लोकविस्मयकारकं ॥ दृष्ट्वा तु त्यबकं सम्यग्वाक्यो रघुनंदनः ॥ सीतावदनवद्रे दृष्ट्वा बाणेन नितः ॥ २३
 पपतर धर्मादेतं मूर्छितो जनमेजय ॥ ततः कुशलवो ज्ञात्वा मूर्छितं जानकीपतिं ॥ समुत्तीर्य रथात्तस्माज्गृह्णते स्पकु
 उले ॥ केयूरं कंठहारं च लक्ष्मणस्याधि मंजुनं ॥ सर्वेषामपि वीराणां पतितानां रणांगणे ॥ एतस्मिन्नंतरे राजन् लवः कुशम

था ब्रवीत् ॥ श्रातः कुशग्रहीष्यामि हनुमंतं महाबकं ॥ सीतावीक्ष्य कपिं दृष्ट्वा भविष्यति न संशयः ॥ रामस्य चरधं रम्यमध्यारो
 हस्वदुर्जय ॥ लक्ष्मणस्य रथं रम्यमधिरुत्थन्नजाम्यहं ॥ जांबवस्त्रमुखा न्तर्वा न्स्वरथे परिष्ठाकय ॥ हनुमज्जांबवौ तौ तौ
 मूर्छाविरहितौ भुवि ॥ वानरावुचतुस्तप्यं मीळया वोत्रलोचने ॥ हनुमानुवाच ॥ ॥ पश्य रामादया वीरा मूर्छिता वाक
 सायकैः ॥ जांबवन्मां च कुरुते मूर्छितं राभसं भवः ॥ किं करिष्यामि यदीमांसेनेष्यति बहत्कुशः ॥ सीतासमीपे मरणी भवि
 ष्यति गता स्त्रके ॥ एवं बवाणे वीरे संप्राप्ते रणा गेता लवः ॥ जग्राह वानरौ तौ हि मुधा कपटसूक्ष्मौ ॥ सीतासमीपे गत्वा पस
 र्वनिगदमुं श्रुत्वा ॥ अतोरामः ससैन्यो हि समानीतं च भूषणं ॥ वानरौ केतुकार्थं ते मयानीतौ निरीक्षय ॥ मातर्भ्राजान् तं पुं
 विजृपी पुनरागतः ॥ सीतापुत्रेण रथे च वचनं चेदमब्रवीत् ॥ मानी नो वानरौ मुंचरणमध्वेयपुत्रक ॥ मानी शिष्यमना वतौ
 जीवहीनो भविष्यतः ॥ लवस्ततस्तौ मुमुचरणमध्वेयमत्तकपी ॥ सीता दुर्धु पुत्रयुता नूषिणा पाकिता सती ॥ एतस्मिन्नंतरे रा
 जन् बाल्मीकिर्वरुणा नयात् ॥ श्राजगाम महोत्तमं जामुनिभिः परिवारितः ॥ कथयामास लुप्तो हि सर्वं हृत्य मशेषतः ॥ ततो
 गत्वा मुनिवरः सर्वां नुस्थाप्य वारिणा ॥ प्रास्या तं मेयना कमुवाच रघुनंदन ॥ तव पुत्रा महाराज गृह्यतां रघुनंदन ॥ उत्था

कु. ८५. यरोमानगरीं प्रविशेत् स सैनिकः ॥ विस्मयन्नेव बहयं मुक्तं चाल्मीकानवनात् ॥ पाकयामास तैर्विहैः पञ्चाक्षिणहता क्रिया ॥ बाल्मिकिः कथयामा
 सरामापके कवाके ॥ सीतां नीलापुत्रयुतां संस्थाप्य रामसन्निधौ ॥ रामः पुत्रयुतो जातः सीतया सह संस्थितः ॥ युद्धं च पुत्रयोर्पद्विपिता
 २४ ज्ञेयपुराण्युः ॥ तथा पार्थस्य पुत्रस्य युद्धं प्रावर्तताहुते ॥ ॥ सूतः ॥ ॥ पारिक्षिताय सकृदं कथयामास जैमिनिः ॥ तत्तु युष्मत्पुत्रमारव्यात्मनः
 (आ) वैमुनिपुंगवाः ॥ नारव्यातवानिदं युद्धं बाल्मिकिः पीतपुत्रयोः ॥ यद्यारव्यास्यदमिज्जिथल्लोके पंकरुणाणीव ॥ इदमारव्यानं कं पुण्यं ये शृण्वन्ति
 नेरात्तमाः ॥ ते पुत्रे पौत्रे नंदं तिलुभंति विष्णुवल्लभा ॥ शृण्वन्ति दंपुण्यश्रीकं श्रावयन्ते दमुत्तमं ॥ नरः फलमवाप्नोति राजसूयांश्च मेधयोः ॥ कांचने
 नविमानेन स्वर्गं याति नरोत्तमः ॥ पुनर्लक्ष्मीस्तु पुता जायते पृथिवीतले ॥ श्रुत्वा त्विदमुपाख्यानं श्राव्यमन्यन्ते नरोत्तमे ॥ पुंस्कोक्ति कचरतं श्रुत्वा तु
 क्ष्वाधी सस्यवागिव ॥ ॥ इतीश्रीजैमिनिर्वृत्तं तारते कुशलं वा पाख्यानं ननु नाथ यद्गुणमापनं नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ ॥ १५
 यः पृथ्वीभरवारणा यदि वैजं संप्रार्थितश्चिन्मयः संजातः पृथिवीतले रविकुके ननु श्रावयः ॥ निःशेषं हतं राक्षसं पुनरगात्रस्ततमाद्योऽस्त्रं कीर्ति २४
 पापहरां विधाय जगतां तं जानकीशं भजे ॥ १॥ ॥ श्रीहर्षार्पणमस्तु ॥ ॥ ॥ श्रीसस्तकोटेश्वरार्पणमस्तु ॥ ॥
 श्रीशोके १५५५ स्तवर्षे भावनाम संवसेर दक्षिणायणे वृषादृतौ श्रीववणामासे हर्षपक्षे दशम्यं भौमवासरे कुशले वा पाख्यानं समाप्तं ॥ श्रीः ॥

कुशलवोपाख्यानम्

नया

२५